

T.C.

İstanbul Üniversitesi

Fen Bilimleri Enstitüsü

TOPLUMSAL GELİŞİM, TOPLUMSAL DEĞİŞİM
VE ÇEVRE BİLİNCİ

28797

Yüksek Lisans Tezi

ORMAN MÜHENDİSLİĞİ ANABİLİM DALI
(Orman Ekonomisi Programı)

Cihan ERDÖNMEZ

Danışman: Prof.Dr. Turhan İSTANBULLU

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
TAMANTASYON MERKEZİ

Ocak, 1993

ÖNSÖZ

Türkiye'de ve dünyada, çevre sorunları giderek artan bir yoğunlukla etkilerini hissettirirken, sürekli olarak gündemin ön sıralarında bulunmakta.

Konunun teknik olan yönü tartışma götürmez. Bu nedenle de yapılan çalışmaların büyük bir bölümü, teknik ağırlık olarak kendini göstermekte. Ancak, çevre sorunlarının temel nedeninin insan ve onun oluşturduğu toplumlar olduğu hatırlandığında, konunun toplumsal yönü de rahatlıkla görülebilir.

Bu düşünceden hareketle hazırlanan bu çalışma, çevre sorunlarına yol açan temel toplumsal nedenleri ortaya koyarak, çözümleri üzerine çeşitli yaklaşımlar sergilemeyi amaçlamıştır.

Çalışmanın gerçekleşmesine olanak sağlayan, yol göstericilik görevini üstlenen ve hiçbir konuda yardımını esirgemeyen Sayın Hocam Prof.Dr.Turhan İSTANBULLU'ya ve daktilo çalışmalarını büyük bir titizlikle yürüten Ali ALTUNKAYA'ya teşekkür ederim.

Ocak, 1993

Cihan ERDÖNMEZ

İÇİNDEKİLER

Sahife No.

0. GİRİŞ	1
1. TOPLUM VE TOPLUMSAL TANIMLAMALAR	3
1.1. TOPLUM	3
1.2. TOPLUMSAL YAPI	5
1.3. TOPLUMSAL DEĞİŞİM, TOPLUMSAL GELİŞİM	7
1.4. MODERNLEŞME VE ÇAĞDAŞLAŞMA	11
2. TOPLUMSAL GELİŞİMİN İNCELENMESİ	14
2.1. NÜFUS VE NÜFUS ARTIŞI	14
2.2. KENTLEŞME VE KENTLİLEŞME	17
2.3. EKONOMİK GELİŞME	20
3. TOPLUMSAL GELİŞİMİN KÜLTÜREL BOYUTU	25
3.1. KÜLTÜR	25
3.2. EĞİTİM VE ÖĞRETİMDE GELİŞME	26
3.3. BİLİMSEL ALANDA GELİŞME	28
3.4. SANATDA GELİŞME	30
3.5. KÜLTÜR GECİKMESİ	32
4. ÇEVRESEL TANIMLAR	34
4.1. ÇEVRE	34
4.2. EKOLOJİ	35
4.3. EKOSİSTEM	35
4.4. ÇEVRE KİRLENMESİ	36
4.5. ÇEVRE SORUNLARI	37
5. GELİŞME VE ÇEVRE	38
5.1. NÜFUS VE ÇEVRE	39
5.2. KENTLEŞME VE ÇEVRE	40
5.3. EKONOMİK GELİŞME VE ÇEVRE	42
5.4. KÜLTÜREL GELİŞME VE ÇEVRE	44
6. DÜNYA SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK ÖNERİLER ...	46
6.1. EĞİTİM-ÖĞRETİMİN ROLÜ	47
6.2. BİLİMSEL YATIRIMLAR	48
6.3. NÜFUS ARTIŞININ KONTROLÜ	49
6.4. KIRSAL KALKINMANIN ÖNEMİ	50
6.5. ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ	51

Sahife No.

6.6. DİĞERLERİ	51
7. SONUÇ	52
ÖZET	54
SUMMARY	55
FAYDALANILAN KAYNAKLAR	56



O. GİRİŞ

Çevre sorunları, günümüz dünyasının en önemli ve kalıcı gündem maddelerinden biri olarak yerini almış durumda. İnsanla beraber tüm diğer canlılar için de yaşamsal önem ve tehlike anlamına gelen çevre sorunları, nedenleri ve olası çözüm yolları açısından yalnızca insana bağlı kalmakta.

İnsan, 10 milyar yıldır varolduğu düşünülen dünyamızın yalnızca son 1 milyon yıllık döneminde kendini gösterdi. İlk zamanlarında herhangi bir hayvandan farklı değildi, ormanlarda yaşıyor vahşice avlanıyor ve doğaldır ki avlanılıyordu. Hemen bütün canlı türlerin, diğerlerine oranla daha üstün olan bir özelliği vardı ve bu insanda beyin organizasyonu ile kendini göstermişti. Diğer hayvanların yapamadığını; olayları değerlendirmeyi, sonuçlar çıkarmayı, kavramları biraraya getirmeyi, maddeyi değiştirmeyi başarabiliyordu. Zamanla, barınaklar yaptı, silah olarak kullanılabilecek aletleri geliştirdi ve ateş yakmayı öğrendi. Yavaş yavaş doğal olayları öğrenmeye ve onları kontrolü altına almaya başladı.

Bu arada, önceleri küçük gruplar halinde yaşayan insan, daha sonraları topluluklar ve toplumlar halinde örgütlendi ve bu toplumların varlığını sürdürebilmesi amacıyla çeşitli kurumlar, kurallar ve sistemler oluşturdu. Diğer yandan, paranın bulunmasıyla, takasa dayalı çıkar sistemi yeni bir boyut kazandı ve ticaret gelişti, ekonominin temel kuram ve kavramları yerli yerine oturmaya başladı.

İlk uygarlıklar ortaya çıktığında tarım ve tarıma dayalı üretim hakim durumdaydı. Ticaret gittikçe gelişiyor, uzak mesafelerle bile ticari ilişkiler gerçekleştirilebiliyordu. Ancak nüfus arttıkça üretilenlerin yetmemeye başladığı gözlemlendi ve sıkıntılar doğdu. Yaşanılan topraklar terk edilip, yeni vatanlar arandı. Ne varki, günün birinde sahipsiz toprak kalmadı. İşte o gün insanlar savaşmayı öğrendiler ve en güçlü silahı geliştirmek için amansız bir yarışın içine girdiler. Büyük dinler oluştu ve farklı toplumları tek bir çatıda toplama-ya başladı.

Daha sonraları, bilimsel bilgi üretme çağına girildi. Tarımla beraber küçük el sanatları ve farklı üretim tipleri ge-

liştirildi, sanat keşfedildi. Savaşlar, artık sadece toprak uğruna değil, aynı zamanda inançlar uğruna da yapılıyordu. Bilim ve sanat ilerledikçe, insanlığın gözü önüne farklı boyutlar serilmeye başlandı. Artık teknoloji üretilebiliyordu. İnsanın gücüne makinanın gücü eklendi ve üretim hızlandırıldı. İşte o zaman bazı toplumlar ileri çıkmaya başladı ve bazıları ise yalnızca takipçi durumunda kaldı.

Dünya üzerinde yaşayan insanların sayısı devamlı ve hergün daha da artan bir ivmeyle çoğalıyordu. Bu ise toprağın yani doğanın (=doğal kaynakların) üzerinde hep daha fazla baskı olmasına yol açtı. Çünkü, tarımdan sanayiye, yerleşimden eğlenceye tüm üretim ve tüketim sistemleri, başlangıç ya da sonuç olarak doğaya bağımlıydı.

İnsanın hem birey, hem de toplum olarak tatmin olmayan istekleri doğayı her geçen gün daha fazla kirletti ve her geçen gün daha fazla tahrip etti. Ormanlar, akarsular, göller, denizler, hava ve toprak kirlendi, bozuldu, niteliğini yitirdi ve azaldı. İnsanın varoluşundan buyana, hiçbir sorumluluğu olmayan yüzbinlerce tür hayvan ve bitki yok oldu, bir o kadarı da yaşam mücadelesi veriyor insana karşı.

Şimdi dünyada çok daha fazla insan ve çok daha az doğal kaynak var. Kimine göre gelecek kuşaklar için, azınlık bir görüşe göre de tüm canlıların yaşama haklarına saygılı olmak için, fakat varılan ortak sonuç şu; İnsan ve oluşturduğu toplumların bazı şeyleri değiştirmesinin çoktan zamanı geldi. Üretim sistemlerimizden, tüketim savurganlığımıza kadar herşeyimizi yenilemeli, belki de dünya üzerinde tek bir insan toplumu olarak, ancak çok farklı bir toplumsal yapılanma içerisinde, doğaya ve unsurlarına çok daha fazla saygı gösteren yepyeni bir yaşama tarzını benimsemeliyiz. Eğer alışkanlıklarımızda ısrar edersek, sonuçlarına, tüm diğer canlıları da kendimize ortak ederek katlanacağız.

1. TOPLUM VE TOPLUMSAL TANIMLAMALAR

1.1. TOPLUM

Bir genelleme yapmak gerekirse, tüm diğer canlılar gibi insan da, türünün farklı bireylerinin bir araya gelmesiyle oluşan toplumlar halinde yaşar ve varlığını sürdürür. Bu tür yaşamın gereği olarak da tek başına olmanın verdiği özelliklerden sıyrılarak, toplumsal bir boyut kazanır. Hiç şüphesiz, yalnız olarak, ıssız bir adada yaşayan Robenson ile, bir toplum içinde yaşayan Robenson'un aynı varlıklar olduğundan söz etmek imkansızdır. Şu halde, toplumun, kendisini oluşturan bireylerin yalnız halleriyle biraraya gelmelerinden oluşan topluluklar olduğunu söylemek te olanaksızdır. İnsanların biraraya gelerek oluşturdıkları topluluklara toplum diyebilmek için, farklı toplum-bilimciler tarafından, farklı yaklaşımlar öngörülmüştür.

KONGAR (1985) "Toplumsal Değişme Kuramları Ve Türkiye Gerçeği" isimli çalışmasında, bu yaklaşımlardan bazılarına yer vermektedir;

Pitrim A. Sorokin'e göre, Sosyo-kültürel bir olay olarak toplum, belli anlam, değer ve kurallara sahip olan, belli bir çevrede bu anlam, değer ve kuralları birbirleriyle yaptıkları etkileşimlerde kullanan bilinçli kişi ve gruplardan meydana gelir.

Talcott Parsons'a göre, bir toplumsal sistem olarak toplum, en küçük birimleri aktörler olan ve uzun vadeli varolmanın (sürekliliğin) temel fonksiyonel gereklerini bu aktörlerin (toplumda rol sahibi kişilerin) birbirleriyle olan ilişkilerinde bulan bir kişilerarası etkileşimdir.

Kuramsal bir sistem olarak toplum, insan davranışlarını düzenleyen toplumsal kurumların meydana getirdiği bir sistemdir.

Bernard Berelson ve Gary A. Steiner'e göre, kendi kendini devam ettiren bir varlık olarak toplum, kendi kendini devam ettiren, belli bir fiziksel yeri olan, varlığını uzun zaman sürdüren ve bir hayat şeklini paylaşan insanlar topluluğudur.

Marion Levy'ye göre, kendi kendine yeterli bir varlık olarak toplum, bir insan ömründen daha uzun yaşayan, yeni üyelerin hiç olmazsa bir kısmını cinsel birleşme sonundaki çoğal-

ma ile sağlayan, ortak ve karmaşık aynı zamanda da kendi kendine yeterli olan bir eylem sistemine sadakat göstermekte birleşen insan gruplarıdır.

Karl Marx'a göre, sınıflararası bir etkileşim süreci olarak toplum, uzlaşmaz sınıfların çatışmaları sonunda belirlenen bir etkileşim sürecidir.

Tüm bu yaklaşımları sırası ile inceleyen Kongar, sonuç olarak toplumun 4 niteliğini belirlemiştir. Bunlar;

- 1- İnsan ömründen uzun yaşamak,
- 2- Göreli bir kararlılığa sahip olmak,
- 3- Ortak değer ve davranışlara sahip olmak,
- 4- Kendi kendini devam ettirmek.

Üçüncü niteliğin evrensel bir geçerliliğinin olmadığı görüşünde olan yazar, şöyle bir toplum tanımına ulaşmaktadır; "Toplum, insan ömründen uzun yaşayan, göreli bir kararlılığa sahip olan ve kendi kendini devam ettiren bir insan topluluğudur".

DÖNMEZER (1982), toplumu, "Belirli bir bölgede yaşayan insanlardan oluşmuş ve üyelerin ortak bir yaşayış tarzını bölüşükleri en büyük bir insan grubudur" biçiminde tanımlamaktadır.

OZANKAYA (1986) ise, toplumu gelişigüzel ya da geçici insan yığınlarından ayırdetmek gereğine işaret etmekte ve "Başta kendi kendini korumak ve sürdürmek olmak üzere bir çok temel çıkarlarını gerçekleştirmek için işbirliği yapan (bir ölçüde çatışmakla birlikte) insanlardan oluşan, göreli bir sürekliliği olan, genellikle belirli bir coğrafyasal yeri ve ortak ekini (=kültürü) bulunan, çok ya da az ölçüde kurumlaşmış bir karmaşık ilişkiler bütünüdür" diye tanımlamaktadır.

Görüldüğü gibi, toplumun ne olduğunu açıklamaya yönelik farklı yaklaşımlar ve birbirinden şu ya da bu biçimde ayrılan farklı tanımlar bulunmaktadır. Fakat dikkatle incelendiğinde, hemen hepsinde görülen birtakım ortak noktalar yer almaktadır. Bunlar;

- 1- İnsanların biraraya gelerek topluluklar oluşturması,
- 2- Toplulukların çoğunlukla belirli bir coğrafyasal yerinin olması,
- 3- Topluluk içi etkileşimleri ve davranışları belirleyen, kontrol altında tutan belirli birtakım kuralların bulunması,

4- Topluluğun, ulaşmak üzere ortaklaşa belirleyip hareket ettiği bir amacının bulunması,

5- Topluluğun kendi kendine yeterli olarak sürekliliğini sürdürmesi.

Bu ortak noktaları dikkate alarak, toplumu şöyle tanımlayabiliriz; Ortak bir amaç etrafında toplanan, eylem ve davranışların belirli kurallara bağlı bulunduğu, kendi kendine yeterli ve kendi kendini devam ettirebilen, çoğunlukla belirli bir mekana sahip insan topluluğudur.

Toplumsal konuların ele alınmasında, toplumun tanımında da görüldüğü gibi, bireylerin (=aktörlerin) yalın özellikleri genellikle dikkate alınmamaktadır. Çünkü, daha önce de belirtildiği üzere, toplum içindeki birey, tek başına olan bireyden farklı nitelikler taşımaktadır. Bu anlamda, toplumu bir duvar, bireyi de duvardaki bir tuğla olarak kabul etmek olasıdır. Ancak, bu bir genellemedir ve bu genellemeden dolayı bireyin (toplumsal bireyin, toplum içindeki bireyin) tamamen etkisiz, toplumsal normların bütünüyle içerisinde ve ona uygun bir biçimde olduğu anlaşılmamalıdır. Tarihsel süreç incelendiğinde ve günümüzde de, toplumların gelişimlerinin, çoğu zaman toplumun genel yapısından çok farklı özellikler gösteren bireylerce belirlendiğinin örnekleri görülmektedir (Mustafa Kemal Atatürk ve Mihael Gorbaçev gibi). Bunu dikkate alarak, toplumsal olayların incelenmesinde, toplum geneliyle beraber, bireysel özellikleri de gerektiği oranda irdedelemekte fayda bulunduğu unutulmamalıdır.

1.2. TOPLUMSAL YAPI

Toplumun tanımı yönünde görülen yaklaşım çeşitliliği, toplumsal yapı tanımında da kendini göstermektedir. Birçok toplumbilimci, toplumsal yapının ne olduğu konusunda farklı bakış açılarıyla hareket edip, sonuçlara ulaşmışlardır.

Yapı terimi, genel olarak bir bütünün hangi parçalardan meydana geldiğini ortaya koyan ve bazen de parçalar arasındaki etkileşimleri sergileyen bir anlam taşımaktadır. Yapı kavramı, bir düzenin ya da bütünün parçaları ve öğeleri arasındaki yasalılık gösteren, durağan bağlar ve karşılıklı ilişkiler diye tanımlanır (OZANKAYA, 1975).

Bu durumda, toplumsal yapı, toplumu oluşturan başlıca ögeler ile bunların fonksiyonları ve birbirleri arasındaki etkileşim biçimleridir, diyebiliriz.

Toplum, birbirinden farklı ögelerden meydana gelmiştir. Fakat, bu ögeler tamamıyla birbirinden kopuk, bağımsız değildirler. Bu nedenle, toplumsal yapıyı oluşturan ögeleri incelerken, farklı ögeler arasındaki yakın ilişkiyi de gözden uzak tutmamak gerekir. İnsan etkinlikleri genellikle gruplar ve örgütler aracılığı ile yapılır. İşte bir toplumu meydana getiren bütün bu birim ve ögeler birbirleriyle devamlı bir etkileşim halindedir. Her bir öge, ötekilerini etkiler ve onlar tarafından etkilenir. Toplumsal Etkileşim adı verilen bu olgu, toplumsal yapının ve toplumsal değişimin hareket noktasını oluşturur (KONGAR, 1985).

Din, aile, hukuk, politika, ahlak gibi toplumsal yapıyı oluşturan ögeler sürekli etkileşim içerisindedirler. Bunlardan birinde meydana gelen değişme, aynı oranda olmasa bile diğerlerinde de çeşitli düzeylerde değişime yol açacaktır. Örneğin, din olgusundaki değişim, ahlaki değerlerin de bir ölçüde değişmesine yol açacaktır.

Hemen belirtmek gerekir ki, toplumsal yapının temelinin sadece ögeler arasındaki uyumdan geçtiği kanısına kapılmak yanlış olacaktır. Sınıflararası Bir Etkileşim Süreci Olarak Toplum yaklaşımında da görüldüğü biçimiyle, toplumsal yapının esasının uyumsuzluktan ya da diğer bir deyimle uyumsuz sınıfların çatışmasından kaynaklandığını söyleyemesek bile (her ne kadar, bu yaklaşımda ele alınan uyumsuz sınıflarla, sözünü ettiğimiz ögelerarası uyumsuzluk arasında farklılık olsa da), değişik sınıfların veya değişik ögelerin uyumsuzluğunu da gözden uzak tutmamak gerekmektedir. Bu durumda, toplumsal yapının, bu yapının parçaları olan farklı ögeler, onların fonksiyonları ve ögelerarası uyumlu ya da çatışmalı etkileşimlerden oluştuğunu söylemek olası olacaktır.

Toplumsal yapının bütünlüğü değişim sırasında da devam eder. Aslında bu bütünlük, toplumun çeşitli ögeleri arasındaki ilişkilerin devamı anlamındadır. Daha önce de belirtildiği gibi, ögelerden birinin değişimi, diğerlerini de şu ya da bu biçimde etkileyecektir. Fakat bu etkileşimin, farklı ögeler açısından aynı hızla gerçekleşmesi, çok doğaldır ki beklenemez. KONGAR (1985), bu durumun toplumsal çözülme olarak algılanmaması gere-

ğine değinerek, eğer öyle olsaydı, her toplum her zaman değışmeye konu olduğuna göre, genel bir kavram olarak, bütün toplumların toplumsal çözüme sürecini yaşadıkları gibi garip bir sonuca varılması gerektiğini söyler.

Gerçekten de, toplumsal bütünlüğün aslını, toplumun farklı ögeleri arasındaki kalıplaşmış, durağan ilişkiler belirlemez, tam tersine değışim kaçınılmazdır. Her toplum, her an, hızlı ya da yavaş değışim içindedir. Bu değışim, toplumun yapısını meydana getiren ögeleri ve aralarındaki ilişkileri etkiler. Önemli olan, bu değışim sırasında, ögeler arası ilişkinin kopmaması, yani toplumsal bütünlüktür.

1.3. TOPLUMSAL DEĞİŞİM, TOPLUMSAL GELİŞİM

Değışim, gelişim, ilerleme gibi kavramlar, bazen birbirlerinden farklı anlamlarda kullanılmışlar, bu yönde değerlendirilmişler, bazen de birbirlerinin yerine kullanılabilmişlerdir. Aslında, tam olarak eş anlamlı oldukları söylenemese de, aralarında kuvvetli bir düşünsel ilişki ve benzerliğin olduğu yadsınamaz. Gelişim ve ilerleme arasındaki çok yakın olan anlamsal ifadeyi, gelişim çatısı altında topladığımızda ise, sorunun çözümüne daha fazla yaklaşmış oluruz.

Değışim, en küçüğünden en büyüğüne kadar maddenin, düşüncenin, kurumların, toplumun ya da evrenin farklılaşmasını, nicel ya da nitelveya her ikisi birden olacak biçimde yapısının yenilenmesini ifade eder. Örneğin, suyun buharlaşması, dinsel düşünce ve dünya görüşünün yerini laik düşünce ve dünya görüşünün alması, ataerkil aile biçiminden çekirdek aile biçimine yönelme, ya da ozon tabakasının delinmesi bunlardan bazılarıdır. Değışim, gerçek anlamda gelişimi de içine alan bir terim olmasına rağmen, yönünün belli olmaması ile ondan ayrılır, tek başına belirginsizleşir. Oysa gelişim, değışimin daha iyiye, güzele, daha doğruya kısacası pozitif ya da ideale yönelik olduğunu gösterem belirginliktedir. Bunun içindir ki, ilerleme ile eş anlamlı kabul edilebilir.

Konuya toplumsal değışim ve toplumsal gelişim açısından yaklaştığımızda da aynı sonucun elde edildiği görülecektir. Bir çok bilim adamının toplumsal değışim ya da toplumsal değışme başlığı altında inceledikleri konu, daha somut ve anlaşılır biçimde toplumsal gelişimden farklı birşey değildir. Çünkü, top-

lumsal değişimin öğeleri olarak ele alınan basamakların her birinin (Örn; pazar amaçlı tarımsal üretime geçiş, sanayileşme, demokratikleşme v.b.) ideale, daha iyiye yönelik olduğunu saptamak fazlaca zor olmayacaktır. Bu nedenle de, bundan sonraki bölümlerde, toplumsal değişim yerine toplumsal gelişim (alıntılar dışında) deyiminin kullanılması daha uygun olacaktır.

O halde, nedir toplumsal gelişim?

Yaklaşık bir milyon yıl kadar önce, en yüksek memeli hayvanlar sınıfının (primate) birlerce yıl süren gelişmesinden sonra insanlar ortaya çıktı (BLACK, 1989). İşte varlığımızı çok yakından ilgilendiren bir gelişme örneği.

O zamanlar insan, doğadaki herhangi bir hayvandan fazlaca farklı olmayan bir canlı türüydü sadece. Doğal oluşumlar sonucunda, hemen her türün diğerlerine oranla daha üstün olan bir özelliği olduğu gibi, insanda da bu, beyinin mükemmel organizasyonu ile kendini göstermişti. Bu özellik zamanla onu diğerlerinden ayırmaya, ayrıcalıklı olmaya zorladı. Basit el aletlerinin yapımla başlayan süreç, gelişmiş makineler, uygarlıklar, sanayi devrimi gibi aşamalarla günümüze kadar ulaştı. Bu da ilk insandan günümüzdekine ulaşan farklı bir gelişim örneği.

Toplumsal gelişimin ne olduğu farklı biçimlerde tanımlansa da, anlamsal benzerlikler hemen göze çarpmaktadır. OZANKAYA (1986), toplumsal değişimin toplumsal gelişimden farklı birşey olmadığını vurguladıktan sonra, tanımını şöyle yapıyor; "Toplumsal değişim, toplum düzeninin demokratikleşmesidir; insanın hem doğal, hem toplumsal çevresini gittikçe daha çok bilgili denetimi altına alarak özgürleşmesi, kendisinin toplumdahası dünya-içindeki yerinin Tanrı buyruğu olmadığını kavrayıp, toplumsal eşitsizlikleri ortadan kaldırması, soyuna, uğraşına, inancına bakılmaksızın "İnsan" ın en yüce değer düzeyine yükselmesi sürecidir". Dikkat edilirse, Ozankaya'nın tanımında, bir yandan doğayı ve toplumsal çevreyi denetimi altına alarak özgürleşme gibi, diğer yandan da, insanın dünya üzerindeki yerinin Tanrı buyruğu olmadığını kavranması biçimindeki bir ifadenin ardından, insanın en yüce değer düzeyine yükselmesi gibi gizli ve etkili bir dinsel yaklaşımın sergilenmesi, kendi içinde çelişen görüşler olarak eleştiriye rahatlıkla açık kalmaktadır.

DÖNMEZER (1982), "Sosyal değişme deyince, belirli bir grup içindeki insanların ilişkilerinde yeralan yerleşmiş tavır ve hareketlerinde, teknik terimi ile, sosyal sistemin yapı unsurları ve işleyişi üzerindeki değişiklikleri anlamalıdır" diyerek, değişimi (=gelişim) toplumsal yapının öğeleri açısından ele almıştır.

BOTTOMORE (1977), toplumsal değişime neden olan etmenler konusuna eğilerek, toplumsal değişimin incelenmesinde şu hareket programını öngörmüştür;

- 1- Toplumsal değişim nedir?
- 2- Değişim nasıl olmaktadır?
- 3- Değişimin yönü nedir?
- 4- Değişimin hızı nedir?
- 5- Niçin olmakta ya da niçin olabilmektedir?
- 6- Toplumsal değişimde temel etmenler nelerdir?

Bottomore, daha sonra şöyle bir tanımda yapmaktadır; "Toplumsal değişimi, toplumsal yapıda (toplumun büyüklüğündeki değişmeler de burada yer almaktadır), belirli toplumsal kurumlarda ya da toplumsal kurumlar arasındaki ilişkilerde değişim diye tanımlamak yararlı olacaktır".

Bottomore'un tanımı da, ana hatlarıyla Dönmezer'inki ile benzerlik taşımakta ve her iki tanım da, değişimin esası olarak toplumsal yapı öğelerini ele alan yaklaşım içerisinde görülmektedir.

KONGAR (1985) ise, toplumsal değişimi tanımlamadan önce, diğer toplumbilimcilerin tanımlarını inceleyerek, bütün tanımların değişmeyi belli bir toplumun sınırları içerisinde ele aldığını saptamakta ve tüm tanımların esasının toplumun temel düzenindeki kaymalardan geçtiğini belirterek, toplumsal değişimin temel dinamiğini şöyle açıklamaktadır; "Toplumsal değişim sürecinin altında, insanoğlunun tüm birikimi yatar. Bu birikim maddi kültür alanında teknoloji, manevi kültür alanında da ideolojidir.

Toplumsal değişmeyi, İnsan-doğa çelişkisinin belirlediği teknoloji ile, insan-insan çelişkisinin belirlediği ideoloji arasındaki etkileşim biçimlendirir".

Toplumsal değişimin nedenine inen bu bakış açısı, üzerinde daha fazla durulması gereken bir özellik göstermektedir. Ger-

çekten de, günümüz toplumları iki önemli olgu arasında sıkışıp, daha fazla refah ve mutluluk için çıkış yolları aramaktadır. Varolanla amaçlanan arasındaki mesafeyi kısaltmayı hedef alan ideoloji ile, ideolojilerin uygulama biçimlerini kolaylaştırmakta araç olarak kullanılan teknoloji, her geçen gün değişik seçenekler sunarak gelişime temel oluştururken, kitle iletişiminin gözalıcı bir hızla ilerlemesi, toplumlararası etkileşimi daha da kolaylaştırmaktadır.

Önce, özgürlükler ve insan hakları hareketleriyle başlayan hızlı yenilenme, günümüz toplumlarının yaygın ve geçerli kültür temellerini oluştururken, ardından gelen sanayi devrimi, yeni teknolojiler, daha fazla üretim isteği, tüketim toplumları doğal kaynaklar üzerinde giderek artan baskılara yol açtılar. Zamanla bu kaynakların kendilerini yenileyebilme ya da karşı koyabilme sınırlarının üzerine çıkan bu büyük güç, yine günümüz toplumlarını, kendileriyle birlikte tüm doğal çevreyi de ilgilendiren yaşamsal bir tehlike ve savaşım zorunluluğu ile karşı karşıya bıraktı. Hızla ilerleyen bu sürecin bölünmesini OZANKAYA (1986), şöyle yapıyor;

1- Tüketim için üretim yapan geri uygulayımli aile tarımının yerini, pazar için üretim yapan makinalı tarımın alması,

2- Küçük işletmelerin yerlerini büyüklere bırakması, el zenaatlerinin yerini sanayi dediğimiz mekanik güçle çalışan ve büyük çapta üretim yapan makina üretimine bırakması,

3- Ulaştırma ve iletişim yol ve araçlarının gelişmesi, büyük ölçekli, merkezi yönetimli ulusal toplum ve bunun sonucunda geniş iç pazar oluşması,

4- Yeni sağlık uygulamaları ve önlemleri sonucu özellikle kırsal nüfusun hızla artması, tarımsal işletmelerin daha da ufalıp parçalanması, kırsal nüfusun kentlere akın etmesi,

5- Baskıcı ve başına buyruk (diktacı) siyasal yapının demokratik bir yapıya dönüşme yoluna girmesi, halk egemenliği kavramının artan ölçüde etkinlik kazanması,

6- Ailenin ataerkil özelliklerinden ayrılıp çekirdek aile biçimini alması, eskiden üstlendiği işlevlerin yeni ve genörgüt sel (bürokratik) nitelikteki örgütlere geçmesi, hasımlık ilişkilerinin çözülmesi, yüzyüze ilişkilerin yerini aracılı, resmi ilişkilerin alması,

7- Uluslararası ilişkilerin, uygarlığın ve genel olarak

ekin alışverişinin, tarihte daha önce görülmedik ölçülerde hızlanması, dünyanın küçülmesi.

Şüphesiz, yazarın bu yaklaşımının, gelişmiş toplumlarda çok daha önce başlayıp büyük ölçüde tamamlanmış sayılabilecek, diğer yandan gelişmekte olan toplumlarda halen devam etmekte olan gelişimin genel bir değerlendirmesi olarak algılanmasında fayda vardır. Kanımca, bilim, sanat ve eğitim-öğretim gibi, toplumsal yapının çok önemli unsurlarının bu değerlendirmede ele alınmamış olması ise eksiklik olarak görülmektedir.

İncelenen tüm yaklaşımlarda dikkate alınmayan önemli bir nokta da, toplum ve toplumsal yapı içerisinde bireyin tamamen unutulmuş, etkisiz kabul edilmiş olmasıdır. Her ne kadar bireyin yalın özelliklerinin, toplum içerisindeki birey için tamamen geçerli olması söz konusu değilse de, toplumsal gelişimi körükleyen önemli etkenlerden birinin ve hatta en önemlisinin bireyden kaynaklandığı unutulmamalıdır. Bu, birey olarak insanın, varolanla asla yetinmeyen tatmin olmaz işlem gücüdür. Şair, daima yazacağı en güzel şiirin peşinden koşarken, bilim adamı en mükemmel buluşunu yarınlara saklar, iş adamı ise hep daha fazla para, hep daha yüksek kârı amaçlar. Fakat en güzel şiirin, en mükemmel buluşun, en yüksek kârın ne olduğu hiçbir zaman belli değildir ya da ulaşılandan enaz bir basamak daha yukarıda olanıdır. Bu nedenle, Kongar'ın ideoloji ve teknolojiye aradığı toplumsal gelişimin ateşleyicisini, bu tür bir bakış açısıyla incelemek daha kolay ve anlaşılır olacaktır.

Şu halde; Toplumsal gelişim, bireyin tatmin olmaz istem gücünün topluma yansımalarından güç olarak, toplumsal yapı öğeleri ve aralarındaki ilişkilerin sürekli değişim halinde oluşudur, diyebiliriz.

1.4. MODERNLEŞME VE ÇAĞDAŞLAŞMA

Modern ve çağdaş kavramlarının, benzer biçimde modernleşme ve çağdaşlaşmanın farklı kaynaklarda yer alması, ilk bakışta aralarında bir anlam farkı olduğu görüşüne yol açabilir. Aslında terimsel olan bu kargaşa anlam bakımından söz konusu olmamaktadır. İngilizce karşılığı -modern- yada -contemporary- olarak görülen terimin kökenleri Latince'deki -modernus- kelimesine kadar uzanmaktadır. -Modernus- modo'dan türetilmiştir ve Eski Latince'de -modo- hemen, şimdi anlamına gelmektedir. Bu nedenle Türkçe'de gö

rülen terim karmaşasına batı dillerinde rastlanmamaktadır. Kelimenin Latince kökeninden de anlaşılacağı gibi, basit bir biçimde modernleşme (=çağdaşlaşma), günün şartlarına uyma diye tanımlanabilir.

BLACK (1989), modern teriminin ifade ettiği anlamın zaman içindeki değişiminden bahseder; geçmiş kuşağın anlayışına göre modernlik sözcüğü, teknolojik, siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmede en ileri olan ülkelerin ortak özelliklerini belirtmek üzere oldukça yaygın biçimde kullanılırdı ve modernleşme, ülkelerin o özellikleri elde etme sürecini belirtirdi. Bu genel anlamda, özellikle gelişmiş ülkelerin, gelişmemiş (az gelişmiş, gelişmekte olan) ülkeler üzerindeki etkisini belirtmek üzere, günümüzde Batılılaşma ya da Avrupalılaşma terimleri de kullanılabilir.

Black, insanlık tarihinde sözkonusu olan 3 büyük devrimsel dönüşümden söz ederek, bunları şöyle sıralamaktadır; İnsan-öncesi yaşamdan insan yaşamına, ilkel toplumlardan uygar olanlarına ve son olarak ta modern döneme giriş süreçleridir. Yazara göre, bunlardan en dinamiği olan modern dönemin özelliği, bilimsel devrimden bu yana ve insanlığın tümünden istenmekte olan bu bilginin benzersiz bir çabayla yaşama uyarlanmasından beri, bilimin şaşırtıcı boyutlarda gelişmesidir. İnsan toplumsal yaşamda nitelikçe ilk kez dünyasal boyutlara varan olanak ve tehlikelerin farkına varıyor ve bu olanakları kavrayıp tehlikeleri aşma zorunluluğu, insanın karşılaştığı en büyük hesaplaşma çağrısı oluyor.

KONGAR (1985), modern toplum, günümüzdeki toplumdur diyerek, basit bir tanımlamayla konuya girmesine rağmen, günümüzde çok çeşitli toplumların yaşadığı, bu toplumların siyasal rejimleri, ekonomik yapıları, endüstrileşme düzeyleri, toplumsal ve kültürel düzeyleri açısından büyük farklılıklar gösterdiği gerçeğini dikkate alarak, bunlardan hangisinin günümüz toplum tipi olarak kabul edileceği, bu kabulün yapılabilmesi için hangi kriterin esas alınacağı sorunuyla karşı karşıya kalmaktan kurtulmıyor. Bu kriter öyle bir özellik olmalıdır ki, insanlığın ortaya çıktığı tarihten bu yana tekrarlanmamalı, devamlı olarak gelişmeli. Eğer böyle bir özellik bulunursa, o zaman her toplumu, her zaman ölçebileceğimiz ve sınıflayabileceğimiz bir ölçütü de

elde etmiş oluruz diyen Kongar, bu sorunun cevabının teknoloji olduğunun, teknolojinin toplumdaki belirtisinin ise endüstrileşme düzeyi olarak görüldüğünden hareketle, günümüzde en ileri düzeyde endüstrileşmiş toplumlar modern toplumlardır sonucuna varıyor.

Bu tür bir değerlendirmenin, ideolojilerden ve öznellikten (subjektiflik) arınmış olduğu şüphe götürmez. Fakat, bir toplumu modern ya da geleneksel diye niteleyebilmek için - ki her ikisi de çok geniş kapsamlı anlamlar taşımaktadır - sadece endüstrileşme düzeylerine bakarak değerlendirme yapmak, yanlış sonuçlara ulaşmaya yol açacaktır.

Modern (=çağdaş) bir toplumun taşınması gereken en önemli özellikler olarak, iyi düzeyde endüstrileşmeyle beraber, o toplumun insan kaynağına yönelik olarak geniş kapsamlı ve yüksek kaliteli öğrenim olanakları, sağlık hizmetleri, bilimsel ve sanatsal etkinliklerde uluslararası saygınlık, haberleşme ve ulaşım hizmetleri v.b. sayılabilir. Hernekadar, iyi düzeydeki endüstrileşmenin, diğerlerinin oluşumuna zemin hazırlayacağı düşünülse de, bunun bilimsel bir garantisi bulunmamaktadır. Petrol zengini Arap Toplumları, ellerinde bulunan doğal kaynağın sağladığı maddi kazançlarla en yüksek teknolojiyi satın alabilme gücüne sahip olmalarına rağmen, teknolojiyi arttıracak bilgi birikimine sahip insan gücüne yönelik yatırımları görülmediğinden, aynı zamanda kendi toplumsal kökenlerinden gelen ulusal kültürlerini dünyaya tanıtamayıp, evrensel kültürü benimseyemediklerinden, ne modern toplum olarak kabul edilmekte ve ne de modern toplum olmaya aday görünmektedirler.

Bu durumda karşımıza çıkan gerçek şudur; Modernlik ve modernleşme, toplumsal anlamda (bu, bireyler ve gruplar için de geçerlidir) iki boyutu içermektedir. Bunlardan birincisi maddesel üretim gücü, diğeri de düşünsel üretim gücüdür. Birincisi, gelişmiş teknoloji kullanımından destek alır, ikincisi ise, maddesel üretime asıl kaynağı oluşturan kültürel gelişime dayalı yaratıcı insan gücüdür. Modernlik ve modernleşmenin özünü meydana getiren de budur.

2. TOPLUMSAL GELİŞİMİN İNCELENMESİ

2.1. NÜFUS VE NÜFUS ARTIŞI

Demograflara (=nüfus bilimciler) göre, dünyanın insan sayısına (=nüfus) her saniye üç kişi, her gün 250 bin ve her yıl da 96 milyon kişi, katılmaktadır. 1830'lara kadar 1 milyar olan toplam nüfus 1830-1930 arasında 2 milyara, 1930-1960 arasında 3 milyara, 1960-1975 arasında 4 milyara ve 1975-1987 arasında ise 5 milyara ulaşmıştır. Yapılan bilimsel tahminlere göre bu rakam 2000 yılında 6.2 milyar ve 2020 yılında 8.2 milyar olacaktır (CAİN, 1992).

Dünya nüfusunun bu şekildeki ortalama seyriyle beraber, toplumlararası farklılıklar da gözlenmektedir. KIŞLALIOĞLU, BERKES (1990), dünya ülkelerini demografik açıdan iki gruba ayırmışlardır. Bunlardan birincisi, Avrupa, Kuzey Amerika, Japonya, Çin ve diğer birkaç Üçüncü Dünya ülkelerinin içinde bulunduğu, demografik geçişlerini tamamlamış olan ülkelerdir. Bu ülkelerin yıllık ortalama ölüm oranları binde 10, ortalama doğum oranları binde 15 ve ortalama nüfus artış hızları da binde 5 civarındadır. Diğer grupta yer alan Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde ise 1950'de binde 20 olan yıllık ölüm oranı 1980'de binde 10'a düşmesine rağmen 1950'de binde 40 olan doğum oranı 1980'de ancak binde 30'lara düşebilmiştir. Yani tarım toplumlarının başlıca demografik özelliği olan yüksek doğum ve ölüm oranlarından, sanayi toplumlarının demografik özelliği olan düşük doğum ve ölüm oranına geçiş anlamına gelen Demografik Geçiş gerçeğleştirememişlerdir.

Demografik özelliklere göre yapılan yukarıdaki gruplamanın, aslında toplumların gelişmişlik düzeylerini de yansıttığını söyleyebiliriz. Gerçekten de ilk grupta yer alan ülkeler, yani Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri ile Japonya, gelişmişlik açısından başı çekmektedirler. İkinci grupta yer alanlar ise benzer biçimde, gelişmişlik açısından altlarda yer almaktadırlar. Bu durumda, basit bir değerlendirmeye toplumsal gelişmişlik ile nüfus ve nüfus artışı arasında bir ilişki bulunduğunu söylemek fazlaca zor olmayacaktır. Bu aşamada şöyle bir soruyla karşılaşabiliriz; Acaba, düşük nüfus artış hızı mı gelişmişliği getirmektedir, yoksa gelişmişlik mi düşük nüfus artış hızı sonucunu doğurur? Burada her ikisine de verilebilecek yanıt, evet

olacaktır. Fakat, hangisi daha ağırlıklıdır sorusunun yanıtı ise kanımca, gelişmenin en önemli koşullarından birinin, nüfusun kontrol altında tutulması olduğudur.

Nüfus ile gelişme arasındaki ilişkileri şu biçimde özetleyebiliriz.

1- Toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kaynaklar sınırlıdır. Topluma katılan her yeni birey, kişi başına kaynağı biraz daha azaltmak anlamına gelir,

2 Nüfus arttıkça doğal kaynaklara yönelik baskı da artar. Azalan ve niteliği bozulan doğal kaynaklar ise daha az verim demektir,

3 Toplumun bir üretim sistemi gibi düşünebiliriz. Bu sistemde nüfus emek üretim faktörünü oluşturmaktadır. Dolayısı ile her yeni birey, bir noktaya kadar, üretimi arttıracaktır. Fakat diğer üretim faktörleri ve özellikle toprak (=doğal kaynaklar) sabit kaldığından, bir süre sonra Azalan Verim Yasası devreye girecek ve üretim artışı giderek azalıp, sonunda duracaktır. Diğer yandan her yeni birey, daima daha fazla tüketim demektir,

4 Toplumsal Gelişimin hareket noktası insandır. Gelişimin hızını da insana yapılan yatırımın büyüklüğü ve niteliği belirler. Çoğalan nüfus bu tür yatırımın da kişi başına azalmasıdır.

Kısaca açıklanan bu yaklaşımdan hareketle, nüfusu tamamıyla gelişimin engelleyicisi olarak görmemek gerekir. Aslında gelişimin önemli etkenlerinden biri de üretim yeteneğine sahip nüfustur. Gereğinden fazla olmasının sorun yaratması gibi, gereğinden az ya da nitelikçe yeterli olmamasının da sorun yaratacağı unutulmamalıdır. Buna örnek olarak 2. Dünya savaşı sonrası Almanya'nın durumu gösterilebilir. Ülkenin istenilen hızdaki gelişmesi için yeterli olmayan üretim yeteneğine sahip nüfustaki açık, bir çeşit ithalle (yurtdışından işçi getirilmesi) ile kapatılmış ve güçlü bir gelişim sürecinin kapıları açılmıştır.

Görüldüğü gibi nüfus başlı başına Toplumsal Gelişimi engelleyici bir faktör değildir. Hatta gerektiği miktarda ve nitelikte buldukça gelişmenin önemli desteklerinden biridir. Sorun olarak karşımıza çıkan, nüfusun gerektiğinden az ya da fazla olmasıdır. Fakat Almanya örneğinde görüldüğü gibi, yetersiz nüfus sorununa günümüz dünyasında hemen hiç rastlanmadığın-

dan, demografların, bununla birlikte ekonomistlerin, ekologların ve diğerk birçok konudaki bilim adamının yoğunlukla ilgilendikleri konu olarak karşımıza nüfus artışı çıkmaktadır.

Nüfus artışı hemen tüm canlıların ortak özelliklerinden biridir. Tür yaşamının sürekliliği açısından, bütün canlılar farklı biçimlerde de olsa çoğalırlar. Diğerk yandan, yine bütün canlılar doğal olarak ve farklı yaşama sürelerinin sonunda, yaşamsal faaliyetlerini sürdüremeyerek ölürler. Basit olarak azalma diyebileceğimiz bu olgu çoğalma ile birlikte insanlar için de geçerlidir ve kabaca nüfus artışı konusundaki temel dayanakları meydana getirmektedir. O halde nüfus artışı, bir toplumda, sözü edilen çoğalma ile azalma arasındaki farktır, biçiminde özetlenebilir. Fakat ne insan ne de başka bir tür, sınırsız bir artış olanağına sahip değildir. Yaşama ortamının ancak belirli sayıdaki bireye yeterliliği sınırlayıcı faktördür.

Global olarak ele alındığında, tüm insanların yaşam ortamı dünyadır ve dünya nüfusunun bugünkü hızıyla artışına devam edemeyeceği bilinmektedir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1983 yılındaki kararıyla kurulan ve Norveç Başbakanı Gro Harlem Brundland'ın başkanlığında çalışan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun vardığı sonuçları ortaya koyan Ortak Geleceğimiz adlı eserde, bu konu şu biçimde ifade ediliyor; "Günümüzdeki nüfus artışı devam edemez. Durum bugün bile pek çok hükümetin eğitim ve sağlık hizmetlerini, besin güvenliği sağlama çabalarını zorlaştırmakta, hayat standardını yükseltmenin sözü bile edilememektedir. Nüfusla kaynaklar arasındaki bu uçurumu önemli kılan bir sebep de, nüfus artışının büyük kısmının düşük gelir düzeyli ülkelerde yoğunlaşması, ekolojik açıdan mahzurlu bölgelerde, yoksul ailelerde görülmesidir".

Kısaca açıklanmaya çalışıldığı gibi, Toplumsal Gelişimin önemli etkenlerinden biri olan nüfus, hızlı artışıyla hem ulusal, hem de global sorunlara yolaçmaktadır. Hemen her sosyal, ekonomik ve kültürel sorunun altında yatan temel faktörlerden biri olan nüfus artışının etkilerinin neler olduğunun, daha ayrıntılı bir biçimde sunumu, ileriki konularda kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

2.2. KENTLEŞME VE KENTLİLEŞME

Kentleşme ve henüz sıkça kullanılmayan kentlileşme kavramları daha çok sanayi devriminin etkileriyle ortaya çıkan sonuçlar olarak değerlendirilmektedir. 18. yüzyıl ve daha sonrasını kapsayan bu zaman diliminde, nüfusu önce yüzbinleri, ardından milyonları aşan büyük kentler oluşmuş ve dünya nüfusunun önemli bir bölümü bu tür yerleşim merkezlerinde yaşar hale gelmiştir. İnsanlığın ilk zamanlarında, yerleşime uygunluk açısından gözönünde bulundurulmuş verimli toprak ve doğal koşullar kriterleri de değişime uğramıştır.

Batılı ülkelerin iki yüzyılda gerçekleştirdikleri tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecini, içinde ülkemizin de bulunduğu gelişmemiş (=azgelişmiş) ülkeler çok daha kısa bir sürede gerçekleştirmek zorunluluğuyla karşı karşıya kalmışlar, bu da önceden hesabının yapılamadığı ya da yapılmadığı yoğun sorunlara yol açmıştır(USLU, 1990).

Bu sorunların başında gelenlerden biri de plansız kentleşme ve onun yol açtığı olumsuzluklardır. Fakat plansız kentleşmenin tek nedeninin hızlı sanayileşme olduğunu söylemek yanlış olur.

TOPRAK (1988), Kentleşmenin nedenlerini üç ayrı başlık halinde ele almaktadır;

İtici-çekici nedenler olarak nitelendirdiği birinci grupta, tarımdaki hızlı makinalaşmanın etkileriyle, tarımsal alanlarda işgücü fazlası meydana gelmesi ve bu fazla işgücünün, yeni iş olanakları sağlamak amacıyla kentlere akın etmesini, köy ve kent arasındaki sosyal ve kültürel farklılıkların kentleri çekici hale getirmesini ve kırsal alan nüfusunun hızla artmasını göstermiştir.

İletici nedenler olarak ele aldığı ikinci grupta ise, köyden kente gelişini teşvik eden ulaşım ve haberleşme olanaklarının artması ile kırsal nüfusun kent yaşamı hakkında bilgi sahibi olması ve gelecekle ilgili yeni birtakım düşüncelere yönelmesini incelemiştir.

Son grup olan siyasal nedenlerde, belirli bazı merkezlerin (örn.: Ankara) Politik kararlarla seçilip, kentleşmenin teşvik edilmesi konusunu ele almıştır.

Görüldüğü gibi, kentleşme olgusunun altında, hemen her konuda olduğu gibi üç temel neden yatmaktadır;

- 1- Ekonomik nedenler,
- 2- Sosyal-kültürel nedenler,
- 3- Politik nedenler.

Kentbilimciler, ağırlıklıla kentlerin ekonomik yönünü ele alarak sonuçlara ulaşmaya çalışmaktadırlar. TSURU (1977), kentlerin ekonomik işlevlerini üç grupta ele almıştır. Bunlar; Ticari faaliyetlerin karar merkezi olmaları, pazar yeri olmaları ve endüstri merkezi olmaları işlevleridir.

Ticari yaşamı yönetecek karar merkezlerinin taşınması gereken özellikler, bu merkezlerin etkinliğini belirleyecektir. Bu etkinlik ise ekonomik olarak hizmet getiren tesislerin yaratacağı dışsal faydaların derecesine bağlıdır. Etkin haberleşme ve ulaşım ağı, liman tesisleri, finansman kurumları ve en önemlisi ticari kararların doğru verilebilmesini sağlayacak haber ve bilgi kaynaklarının varlığı veya bu hizmeti sağlayan tesislerin bulunması, karar merkezinin etkinliğini sağlayacak faktörlerdir.

Diğer yandan, yoğun nüfus, sunum ve reklam olanaklarının fazlalığı, kent merkezlerini önemli birer pazar haline getirmektedir. Ayrıca yine yoğun nüfus ve yarattığı yoğun işgücü olanakları, geniş pazar şartları endüstrileşmenin kent merkezlerine yakın olarak gelişmesine yol açmıştır.

Bu durumu SUHER (1972), şöyle ifade etmektedir; "Şehir sosyal organizasyonun oluşumu için gereklidir, pozitif bir kuvvettir, çeşitli sosyal, ekonomik, stratejik faaliyetlerin odak noktasıdır. Sanayi de şehrin itici kuvveti olarak aynı yönde değerlendirilmelidir.

Bu durumda sanayileşme-şehirleşme prosesi içinde, sanayide yer seçiminin çok yönlü ve kapsamlı bir olay olduğu ve şehirleşme prosesi içinde, özellikle ülke yüzeyinde sanayi ve sanayi nüfusunun dolayısıyla nüfus ve hizmetlerin dağılımında ve yerleşme siyasetinde etken rolü açıkça belirir".

Kentlerin sunmuş olduğu etkin sosyal ve kültürel hizmetler, bu merkezlere kırsal alanlardan akan nüfusun diğer önemli nedenini oluşturmaktadır. Kırsal alanlarda sağlık, eğitim ve öğretim, ulaşım ve haberleşme, bilimsel ve sanatsal etkinlikler

gibi hizmetler çoğu zaman sınırlı ve yetersiz kalırken, kent merkezlerinde bu tür hizmet olanaklarının daha yaygın ve ulaşılabilir olması, kırsal alan nüfusuna kent merkezlerinin daha cazip görünmesine yol açmaktadır. Salt sosyal ve kültürel ağırlıklı etkenlerle oluşan kent merkezlerine ülkemiz sınıfları içerisinde örnek vermek olası değilse de Oxford ve Cambridge gibi örneklerine batıda rastlanmaktadır.

Bir yandan ekonomik, diğer yandan sosyal-kültürel ve politik nedenlerle hızla oluşan kentler ve genel ifadesiyle kentleşme, oluşumuna yol açan nedenlerin yanında birtakım sonuçlar da doğurmaktadır.

Öncelikle, kırsal alan nüfusunun hızla akın ettiği kentlerin, sağlıklı bir yaşam sunumu açısından belirli bir kapasitesi bulunmaktadır. Bu kapasiteyi belirleyen etkenler, altyapı hizmetleri, iş olanakları, sağlık, eğitim-öğretim, haberleşme ve ulaşım ile bilimsel ve sanatsal hizmetler olarak kendini göstermektedir. Kentleşme olgusunu geniş bir sürece yaymış olan batılı toplumlarda, oturmuş bir kent olgusu ve yeterli hizmet sunumu ile ortadan kaldırılmış olan bu sorunlara daha çok gelişmemiş Üçüncü Dünya toplumlarında rastlanmaktadır.

ÇETİNER (1992), bu durumu şöyle özetlemektedir; "Az gelişmiş ülkelerde kentler, genellikle endüstrileşme, kentleşme olguları ve bunların getirdiği nüfus yoğunluğu hava, su, toprak kirlilikleri ile plansız olarak gelişmektedirler".

Gerçekten de her bakımdan yetersiz olan altyapı, yoğun nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamayarak sağlıksız bir yaşam ortamı sorununa yol açarken, bu yoğun nüfusun oluşturduğu ucuz işgücünden ve geniş pazar olanağından faydalanmak üzere plansız olarak gelişen endüstriyel alanlar, hem yanlış arazi kullanımı ve hem de yeterli çevresel kirlilik önlemlerinin alınmaması sonucu çok daha geniş kapsamlı çevresel sorunlara yol açmaktadır.

Gelişmemiş toplumlarda görülen kentleşme olgusunun bir diğer sonucu da fazlaca adı geçmeyen kentlileşme problemi dir. Bütün toplumların kırsal ve kentsel yaşam tarzları arasında fark olması doğaldır. Eğitim ve öğretim, haberleşme ve ulaşım ile bilimsel ve sanatsal hizmet olanaklarının farklılığından kaynaklanan bu yaşam tarzı farkı, kırsal nüfusun kente göç etmesiyle daha da belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

Gelişmiş toplumlarda, kırsal ve kentsel alanlardaki sosyal ve kültürel olanaklar arasındaki farklılığın son derece az olması, diğer yandan kente göç eden her yeni birey için kentsel sosyal ve kültürel olanakların sunumu kapasitenin bulunması, belirtilen yaşam tarzı uyumsuzluğunu en aza indirirken, konuya gelişmemiş toplumlar açısından bakıldığında bambaşka bir görüntü ortaya çıkar; Bir defa, kentsel sosyal ve kültürel olanaklarla, kırsal sosyal ve kültürel olanaklar arasında büyük farklılıklar vardır. Diğer yandan, kentsel sosyal ve kültürel olanaklar zaten kent insanı için yeterli oranda değildir, kaldı ki, kırsal alanlardan gelenlere sunulacak kapasiteden bahsetmek bile imkansızdır. Bu nedenle kente göç eden kırsal nüfusun kentsel sosyal ve kültürel olanaklardan yararlanabilmesi, yeni bir yaşam tarzına geçmesi ya da tek bir kelimeyle kentlileşmesi gerçekleşmemektedir.

İşte adından sıkça sözedilmediğini söylediğimiz Kentlileşme olgusu da budur; Yani Kentlileşme, kırsal alandan kentsel alana göç eden nüfusun, kentsel, sosyal ve kültürel olanaklardan faydalanarak, kırsal yaşam tarzından kentesle yaşam tarzına geçiş sürecidir.

Batılı toplumlar, daha önce de belirttiğimiz gibi uzun bir sürece yaydıkları kentleşme olgusuyla hem sağlıklı kentler oluşturmuşlar, yani sağlıklı kentleşmeyi gerçekleştirebilmişler, hem de toplumun tümüne sunabildikleri, olabildiğince eşit sosyal ve kültürel olanaklarıyla kentlileşebilmişlerdir. Gelişmiş toplumlarda ise, kısa bir sürede ve plansızca gerçekleştirilmeye çalışılan kentleşme olgusu, köyle kent arası, sağlıklı yerleşim alanlarının oluşmasına ve köylü ile kentli arası yaşam tarzına yol açmıştır.

2.3. EKONOMİK GELİŞME

Ekonomi, 21. yüzyıla girmek üzere olan dünyamızın en önemli konularından birini meydana getirmektedir. Temelinde iki kavramın; Kaynaklar ve Gereksinimler'in yattığı ekonomi bir bilim olarak incelenmese bile, tarihin çok eski zamanlarından beri, toplumsal yaşamın önemli unsurlarından biri olarak sürekli yer almıştır.

Ekonomi, ekonomik etkinlikleri inceleyen bir bilimdir. Buradan hareket ederek ekonomiyi insanların ihtiyaçlarını ve bun-

ları tatmine yönelik çabaları inceleyen sosyal bir bilim olarak tanımlamak mümkündür (GERAY, 1991).

Daha geniş bir biçimde ekonomiyi, sınırsız olan insan (ve toplum) gereksinimlerini, sınırlı olan kaynaklarla en iyi biçimde karşılamayı konu alan bilim olarak tanımlayabiliriz.

Sınırsız olan insan gereksinimlerini, sınırlı olan kaynaklarla karşılama amacıyla birtakım etkinlikler gerçekleştirilmektedir. Yine GERAY'ın tanımlamasıyla, ekonomik etkinlik dediğimiz bu etkinlikler, bireyin ve toplumların ihtiyaçlarla kaynaklar arasında bir denge oluşturmak amacıyla gösterdikleri tüm etkinlikler olmaktadır.

Bu etkinlikleri genel anlamıyla 3 başlık halinde incelemek yanlış olmayacaktır;

- 1- Tarım,
- 2- Sanayi,
- 3- Hizmetler.

Günümüzden yaklaşık olarak 10.000 yıl önce yani M.Ö. 8000 yıllarında, insanların yerleşik tarıma geçmeleri, çeşitli bitkiler yetiştirmeye ve hayvanları evcilleştirmeye başlamaları, tarımsal gelişmenin başlangıcı olarak görülmektedir (GÜRAN, 1991)

Temel ekonomik yapılanmanın başlangıcı olarak kabul edilebilecek olan bu gelişme, zannedileceği gibi günümüz dünya ekonomisinin önderliğini taşıyan ülkelerin topraklarında değil, tam aksine öncelikle Ortadoğu'da, Orta Amerika'da ve Kuzey Çin'de ve daha sonra da diğer bölgelerde görülmüştür. Tarımın Ortadoğu'da İskandinavya'ya ulaşması ise 5000 yıl kadar bir süreyi gerektirmiştir.

Yaklaşık olarak 10.000 yıllık bir geçmişi olan tarımsal gelişmenin tarihini ya da farklı bir deyimle aşamalarını incelemek, başlı başına bir araştırma konusu olabilecek kadar geniştir.

19. yüzyılda temelleri atılarak hızlı bir gelişim seyri içerisinde günümüze kadar uzanan Sanayi Devrimi'nin doğurduğu en önemli sonuçlardan biri, gelişmiş ülkelerden başlamak üzere, tarımın ulusal ekonomi içerisindeki payının giderek azalması ve tarımla uğraşan nüfusun toplam nüfusa oranının hızla düşmesi olarak özetlenebilmektedir. Ancak, beslenme gereksiniminin, barınma ve çoğalma gibi, insan toplumları için vazgeçilmez olduğu

bilinen birkaç başlıktan biri olarak yer alması, tarımın tüm dünya toplumları için, gözardı edilmeyecek kadar önemli bir uğraş olduğunu hatırlatmaya yetmektedir.

Modern dünya insanının doğaya bağımlılığının giderek azaldığını ve zamanla bu bağımlılığın tamamen sıfırlanacağını ileri süren görüşler ara sırada olsa göze çarpmaktadır. Buna bir örnek olarak, SCHUMACHER (1989)'in "Küçük Güzeldir" adlı eserinde aynen aktardığı şekliyle, Buletin of Atomic Scientist (Atom Bilginleri Bülteni) dergisinin yazı işleri müdürü Eugene Rabinowitch'in The Times'ın 29 Nisan 1972 tarihli sayısında yer alan aşağıdaki sözlerini gösterebiliriz;

"Ortadan kaybolmalarıyla, İnsanın biyolojik yaşayabilirliğini tehlikeye düşürebilecek tek hayvan türü, vücudumuzdaki bakterilerdir. Geri kalanlara gelince, insanoğlunun yeryüzündeki tek hayvan türü olarak yaşamını sürdüremeyeceğini gösteren inandırıcı bir kanıt yoktur. İnorganik hammaddelerden ergeç olacağı gibi gıda maddeleri sentezinin ekonomik yolları geliştirilirse, insanoğlu halen gıda kaynağı olarak bağımlı bulunduğu bitkilerden bile bağımsız kalabilir...".

Belirtilen eserde ifade edildiği üzere Rabinowitch daha sonra da, "Son yıllarda, üstelik bazen çok önemli bilim adamları tarafından doğal ekolojik sistemlerin kutsallığı bünyesel istikrarları ve insanın müdahalesiyle ortaya çıkacak tehlikeler hakkında bir sürü akılcılıkla bağdaştırılamayacak şeylerin yazılmış olmasını" yermektedir.

Bundan tam 20 yıl önce bile bu tür yaklaşımların görülmesi ve artan bilimsel teknolojik olanaklarla beraber, günümüzde daha da ileri boyuttaki anti-ekolojik yaklaşımların üretilebileceği olasılığı, ne toprağın ve tarımın (besin maddeleri üretimi, hayvancılık ve ormancılık olmak üzere) önemini azaltmakta, ne de ütöpik denilebilecek düzeydeki koşulların gerçekleşmesi mümkün olsa bile, insana dünyanın sahipliliği ünvanını ve kendi çıkarları uğruna tüm diğer doğal yaşamı yok etme hakkını vermektedir. İnsanın maddesel ihtiyaçlarını en üst düzeyde karşılama amacını, insan dışındaki tüm değerlerin üzerinde tutmak, akılcılıkla değil, olsa olsa insana dönük çıkarıcılıkla isimlendirilebilir.

Diğer yandan 18. yüzyılın ortalarından itibaren, tarım ve tarımsal üretime dayalı ekonomiler, öncelikle İngiltere'den başlamak üzere, sanayi adı verilen yeni bir gelişim seyri içerisine girdiler (GÜRAN, 1991).

Zamanla Sanayi Devrimi olarak anılan bu yeni gelişim sürecinin birtakım sosyo-ekonomik nedenlere bağlı olduğu bilinmektedir. Bunlardan en önemlisi, artan nüfusun gereksinimlerinin karşılanmaması sorunudur. Ayrıca teknolojik yenilikler sermaye birikimleri ve bilimsel gelişmeler de, bu önemli gelişim sürecinin temelinde yatan nedenlerdendir.

Günümüzde, gelişmiş toplumların ekonomik ağırlığını sanayi oluşturmaktadır. Tarımsal alanda meydana gelen yenilikler, birim alandan alınacak belirli miktardaki ürün için zamanla daha az insan gücüne gereksinim duyma ve dolayısıyla da, işgücü fazlası sonucunu doğurmaktadır. Hem bu işgücü fazlasına yeteri kadar iş olanağı yaratma ve hem de uluslararası piyasada rekabet edebilir bir ekonomik güç durumuna gelebilme çabaları ise gelişmemiş toplumları, ister istemez sanayi yatırımlarına ağırlık vermeye yöneltmektedir.

Günümüzün toplumsal yapılanmalarında, sanayi ve tarımla birlikte, başta turizm olmak üzere, kitle iletişim, ulaşım haberleşme v.b. gibi alanlarda hızlı bir gelişim seyri içerisinde görülen hizmetler sektörü de önemli yer tutmaktadır.

Kabaca tanımlanan bu sınıflandırma, yani tarım (hayvancılık ve ormancılıkla birlikte)-sanayi-hizmetler sektörleri bugünün toplumlarında ekonomik yapıyı oluşturan üç temel başlık halinde incelenmektedir.

Ekonomik gelişme kavramı ise çoğu zaman kalkınma ya da büyüme gibi kavramlarla benzer anlamlarda kullanılmaktadır. Herşeyden önce belirtmek gerekir ki, ekonomi ya da ekonomik yapı, toplumsal yapıyı oluşturan öğelerden biridir. Toplumsal yapıdan söz edildiğinde yalnızca ekonominin anlaşılması gerektiği gibi, ekonomik gelişmenin de toplumsal gelişme kavramıyla eş anlamlı kullanılması yanlış olacaktır.

Büyüme, bir toplumun ekonomik olan ve olmayan sosyo-kültürel unsurlarından meydana gelen bir serpilmeyi ifade etmektedir. (BİLGİSEVEN, 1986). Diğer yandan kalkınma kavramı da ben-

zer biçimde geniş anlamlıdır. Bu konuda da TÜRK (1970), "Çağımızda kalkınan ekonomiler iktisadi kalkınma ile sosyal kalkınmayı birbirinden ayıramamakta, bu iki kalkınmayı birlikte gerçekleştirmek istemektedirler. Çünkü, 19. asırda kalkınan ekonomilerde önce ekonomik kalkınma, sonra sosyal kalkınma sorunlarının ele alınması bir yandan hızlı kalkınmaya imkan vermemiş, diğer yandan da çok büyük sosyal dengesizlikler ve eşitsizlikler meydana getirmiştir", demektedir.

Görüldüğü gibi, gerek gelişmeden, gerekse kalkınma ya da büyümeden söz edelim, toplumu ve toplumsal yapıyı oluşturan temel öğeler için öncelikle bunları ayrı ayrı incelemek ve daha sonrada bir bütünlük içinde ele almak zorunluluğuyla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu anlamda, adına ekonomik gelişme, ekonomik büyüme ya da ekonomik kalkınma desekte, anlam olarak hepsi, toplumsal yapının ekonomik boyutunda meydana gelen ve çoğunlukla kantitatif bir ilerlemeyi ifade etmektedir. Ekonomik gelişmenin ölçüsü, her ne kadar farklı biçimlerde ifade edilse de, günümüz dünyasında en geçerli kriter, kişi başına düşen ulusal gelirin Amerikan Doları karşılığı olmaktadır. Bu ise, bütün bir dönem boyunca üretilen mal (tarım+sanayi) ve hizmetlerin (Hizmetler) miktar olarak artımına dayanmaktadır. Bu nedenle, ekonomik gelişme başlı başına bir toplumsal başarı ölçüsü değildir. Öncelikle, ekonomik gelişmeyi çoğu zaman geride bırakan bir nüfus artışı problemi söz konusudur. Diğer yandan, ekonomik gelişmenin hangi yollarla sağlandığı da önemlidir. Son yıllarda sıkça rastlanılan Sürdürülebilir Kalkınma kavramı, bu noktadan hareketle ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilir bir ekonomik gelişimi hedef alan bu yaklaşım, ekonomik gelişmeye temel oluşturan kaynakların (özellikle doğal kaynakların) varlığını tehlikeye düşürmeden, miktarını azaltmadan gerçekleştirecek bir ekonomik gelişmeyi amaçlamaktadır.

Özetlemek gerekirse, ekonomik gelişme daha fazla mal ve hizmet üretimine dayanmaktadır. Ekonomik gelişmeyi, toplumsal yapının diğer önemli öğesi olan kültürel gelişmeden ayrı tutmak mümkün olmayacağı gibi, sürekliliğini engelleyerek, ne pahasına olursa olsun kısa dönem gelişmeleriyle sınırlamak ta, toplumsal gelişme kavramı açısından kabul edilebilir olmayacaktır.

3. TOPLUMSAL GELİŞİMİN KÜLTÜREL BOYUTU

3.1. KÜLTÜR

Toplumsal olayların incelenmesinde, gözönünde bulundurulması gereken öğelerden biri şüphesiz kültürdür. İnsan varolduğundan beri, doğanın kendisine verdikleriyle yetinmemiş, onları değiştirerek, yeni biçimlere, yeni boyutlara dönüştürmüştür. Düşünce dünyasında geliştirilen ya da diğer bir deyimle yaratılan madde dışı ilerlemeler, bir yandan kültürün temelini oluştururken, diğer yandan da maddesel ilerlemelere yanlışlıkla, onun gözle görülür hale gelmesine yol açmıştır.

Kültür, öncelikle toplumbilimsel bir kavramdır. Her ne kadar günlük yaşamımızda Çok kültürlü bir insan, örneğinde görüldüğü gibi, teknik anlamının dışında kullanımlara sıkça rastlanılsa da, bu, kültürü olmayan bir bireyin ya da toplumun olmayacağı gerçeğini değiştirmemektedir. Kısaca belirtmek gerekirse, kültürlü ve kültürsüz ayırımı yalnızca günlük yaşamın getirdiği bilimsel olmayan bir ayırımdır.

DÖNMEZER (1982), hayvan toplumları ile insan toplumlarını birbirinden ayıran özelliğin, sadece insan toplumlarının kültüre dayanmasında yattığını belirterek, bir karınca toplumunda işbölümü olmasına rağmen, bunun yüzyıllar boyunca hiç değişmediğine değinmekte ve bu durumun da, karıncaların öğrenmeye ihtiyaçları olmamasıyla açıklanabileceğini ifade etmektedir.

Bu yaklaşım biçimi bizi öğrenme ve bunun sonunda da bilgi üzerinde düşünmeye zorlamaktadır. Varolan bilgiler öğrenme ve öğretilme yoluyla, bireyler, topluluklar, toplumlar ve zamanlar arasında karşılıklı olarak iletilirken, varolan bilgilerin düşüncede yoğunlaştırılıp, yeni bilgilerin oluşumuna yol açacak sentezlerle yaygınlaştırılmasıyla da ilerleme sağlanmaktadır. Yani kültür durağan değil hareketli, sabit değil değişimlidir.

Kültürün ele alınıp incelenmesinde, sürekli olarak karşımıza çıkacak olan durum doğal olanla, insanın değiştirdiği arasındaki fark olacaktır. Sözüünü ettiğimiz kültür kavramı, insanın değiştirdiğine aittir.

DEWEY (1988)'in "Özgürlük ve kültür" isimli eserinde de bu yaklaşım üzerinde durulmaktadır; Toplumsal sorunlar, doğal

ile kültürel arasındaki ilişki sorunudur.

Aynı eserde belirtildiği üzere; 18. yüzyılın önemli düşünürlerinden Rousseau'nun, kültürün doğaya karşıtlığı sorununu ortaya atması ve kaba ve ilkel durumuna karşın doğayı, ilkel eşitlik ortamı ortadan kalkıp, onu bozan koşullar doğuncaya kadar, kendine özgü iyiliği yitirmemiş diye tanımlaması ise kültür üzerine düşüncesel yaklaşımın farklı bir boyutudur.

Bütün bunlar bize, kültür üzerine söylenebilecek iki temel ve basit gerçeğin varlığını gösterir; Bunlardan birincisi, insanın olduğu her yerde kültürün olduğu, ikincisi ise, sözü edilen bu kültürün, insanın doğayı kattığı herşey olarak özetlenebileceğidir.

Kültürel gelişme ise; öncelikle varolan kültürel yapının sonraki kuşaklara aktarılması temeline dayanır. Bu ise günümüz toplumlarında eğitim ve öğretim başlığı altında ele alınmaktadır. Varolan bilgilerin kullanılarak yeni bilgilere ulaşılması ise öncelikle bilimsel alanda olmak üzere sanatsal alanda da gerçekleşmektedir. O halde kültürel gelişme olgusunu, eğitim ve öğretim, bilimsel ve sanatsal olmak üzere üç başlık halinde incelemek yanlış olmayacaktır.

3.2. EĞİTİM VE ÖĞRETİMDE GELİŞME

Eğitim, daha çok kişilik oluşumuna yönelik bilgiler aktarmayı amaç edinen bir kapsamı düşündürmektedir. Toplum oluşturduğu çeşitli kavramların anlamlarını ve amaçlarını, doğru davranış biçimlerini, toplumun bireyden beklediklerini aktarmak ve yaymaya çalışmak, eğitim başlığı altında incelenebilir. Daha somut bir biçimde belirtmek gerekirse, ailenin ne olduğu, büyüklere karşı nasıl davranılması gerektiği ya da benzerleri daha çok eğitimin kapsamına girmektedir.

Diğer yandan öğretim ise çoğunlukla bilimsel denilebilecek bilgilerin öğretici tarafından öğrenciye sistemli bir biçimde aktarılması olayıdır. Kesin sınırlarla ayırmak olası olmasa da (istisnaları olsa da) öğretimi, eğitimden ayırabilecek kriterleri şöyle özetleyebiliriz.

- Eğitim, doğuştan itibaren başlar. Öğretici çoğunlukla belirli bir kesim değildir. Aile, çevre (sosyal çevre), okul

belli başlı eğitim kurumları olarak sıralanabilir. Öğretim ise belirgin olarak okulla birlikte başlar ve devam eder. Öğretici kurum da çoğunlukla okul ve akademik kuruluşlar bazında kendini gösterir.

- Eğitimi belirli bir sisteme bağlamak olası değildir. Çünkü, yaşamın her aşamasında, istenilmeyen anlarda bile, insan eğitimle içiçedir. Oysa öğretim, tamamıyla sistemli bir çalışmadır.

- İnsanı ayrı kılan eğitilebilirliği değil, öğretilebilirliğidir. Bir köpeği eğitmekten bahsedilebilir. Fakat sınırlı bir alan dışında onu öğretime tabi tutmak gerçekçi değildir.

Yukarıda sözü edilen basit ve temel ayırmalara rağmen, günlük yaşamın getirdiği yoğun kullanımlar sonucu, eğitim ve öğretim kavramları birbirlerinin yerine kullanılabilir hale gelmiştir. Öyle ki; hükümet hiyerarşisinin konuyla ilgili en üst basamağında dahi, öğretim kavramı unutulmuş "Milli Eğitim Bakanlığı" gibi eksik bir isimlendirmeye gidilmiştir.

Eğitim ve öğretim kültürel yapının temelini ve kültürel gelişimin en önemli ön şartını oluşturmaktadır. Birey, yaşadığı toplumu, onun kavramlarını ve kurumlararası ilişkilerini ve davranış biçimlerini, ağırlıklı olarak içinde bulunduğu eğitim ortamıyla birlikte öğretim süreci yoluyla tanır ve yine öğretim süreci boyunca diğer toplumsal yapılanmaları ve çok çeşitli bilimsel bilgileri öğrenerek, bir yandan yaşadığı toplum sorunları üzerine çözümler üretmeye çabalayarak kendi davranış biçimini belirler ve diğer yandan da bu çözümleri ve davranış biçimlerini uygulamayı kolaylaştıracak bilimsel bilgi üretme yoluna girer.

Bu temel biçim, gerekliliği tartışma götürmeyen sağlıklı bir eğitim ve öğretim politikasının temelleri hakkında da bilgi vermektedir. 20. yüzyılın sonlarına giderek yaklaşan dünyamızda, yoğun olarak üzerinde durulan demokrasi, farklı görüşlere saygı, taklitçi değil yaratıcı olma ve yaşanılabilir bir yeryüzü amaçlarına ulaşmanın en fonksiyonel gereği, verimli ve durağan olmayan bir kültürel yapının temelini oluşturacak, gerçekçi yaklaşımlara dayalı bir eğitim ve öğretim modelidir. Bu model, çerçeve olarak şu öğeleri taşımalıdır.

- Çağın gereği olan tüm temel bilgilerin belirlenip, bir program dahilinde bireye verilmesi,
- Saptanacak uygun aşamalardan sonra, bireye alacağı bilgiler konusunda seçme hakkı tanınması,
- Bilgilerin verilmesi sırasında, öğrencilerin soru sorma ve şüphe etmeyi teşvik edecek yaklaşımlar sergilenmesi,
- Öğretimle eğitimi koordine etmek amacıyla, öğretici kurumlarla birey ve ailesi arasında oluşabilecek kopuklukların önlenmesi,
- Öğretim programının çerçevesinin esnek olması, öğrencinin kendisini sınırlandırılmış hissetmesinin önlenmesi,
- Öğrenciye neyi değil nasıl düşüneceğinin öğretilerek, öğretim programının her aşamasına, serbest düşünme saatlerinin alınması.

3.3. BİLİMSEL ALANDA GELİŞME

Bilim, bir yandan öğretim yoluyla bireylere ulaştırılacak temel bilgileri üretirken, diğer yandan da teknolojik gelişimin kaynağını oluşturur.

RUSSEL (1990)'ın da belirttiği gibi, düşünülenin tam tersine, bilimsel bilgi üretimi insana uzak olan konulardan başlamış ve zamanla yakınlaşmıştır. "İlkin gökler, arkadan yer, sonra hayvanlarla bitkilerin yaşamı, sonra insan gövdesi, en sonra da (yine de en yarım yamalak) insan zihni".

Fakat her ne biçimde olursa olsun, bilimsel bilgi üretiminin dayanağı, "Merak" ve "Şüphe" dir. Merak, bilinmeyenler hakkında ilk bilgileri elde etmenin ateşleyicisi, şüphe ise varolan bilgilerin doğruluğunun sorgulanması, yeni ve daha doğru bilgilere ulaşmanın yol göstericisidir. Hemen belirtmek gerekirken, "inanç" kavramı bilimsel bilgi üretiminin baltalayıcıdır. Diğer bir deyimle, inancın olduğu yerde bilimden söz etmek olası değildir. Sözü edilen "inanç" dinsel olabileceği gibi, önceden üretilen bilgilerle ilgili de olabilir.

Bilim, gözlem yoluyla, gözleme dayanan düşünce yoluyla, evrendeki tek tek olguları, bu olguları birbirine bağlayan yasaları bulmaya, böylece gelecekteki olayların da önceden bilinmelerini sağlamaya çalışmaktadır (RUSSEL, 1990). Oysa, evrendeki

sözü edilen tüm olaylar için olmasa da, evrenin varoluşunun dayanağı ve varoluş biçimi de dahil olmak üzere birçoğu hakkında, üzerinde düşünmeyi bile kısıtlayıcı bilgileri içeren dinsel inanç, bilimle ve bilimsel bilgi üretimiyle tam bir çatışma halindedir. Daha net bir ifadeyle, bilimsel bilgi üretiminin temel dayanağı olan merakı yok etmekte, şüpheyi ise kısıtlamaktadır.

Bilimsel bilgi üretimi, kültürel gelişimin çok önemli bir parçasını oluşturarak, bütüncül bir kalkınma anlayışının gereği haline gelmiştir.

Kültür Politikaları üzerine Dünya Konferansı (Mexico, 1982) sırasında üye devletlerce önerilen, 8 Aralık 1986'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nca onaylanıp ilan edilen "Kültürel Gelişmenin Dünya On yılı" programı da, yukarıda belirtilen yaklaşımı benimsemiştir;

"Ekonomik, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin savaş sonrasında kazandığı olağanüstü ivme, büyük bir umut yarattı. Öncelikle yeniden inşa etmek ve halkların en temel gereksinmelerini karşılamak gerektiğinde, yalnızca maddi gelişmeye ve yaşam koşullarının iyileştirilmesine dayanan bir kalkınma, ilerlemenin anahtarı gibi görünebilirdi.

Ne var ki, bu umut çok geçmeden suya düştü. Dünyanın her yerinde, 1960'lı yılların sonunda, eleştirel düşünceler dile getirilmeye başlandı. Buna paralel olarak da, modern dünyaya yönelik tehditler (Sanayileşmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında gittikçe büyüyen dengesizlikler, insanı ve çevresini yıkmaya yönelik yeni tehlikeler, eşitsizliklerin belirginleşmesi, yaşam biçimlerinin standartlaşması, kimi kültürlerin, kimi kültürel kimliklerin bozulması) yavaş yavaş kendini duyurdu. Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerin siyasal bağımsızlıklarına kavuşması, en azından birçok örnekte, ekonomik ve kültürel geleceğe sahip çıkmayı ve egemen olmayı da beraberinde getirmede...

....Gerçeklerle yüzyüze gelinince, basit bir düşünce ağırlık kazandı. Refah, kalkınma, mutluluk, önceden saptanmış bir plana ve bir örnek şemalara göre dışarıdan getirilemez. Hiçbir gerçek kalkınma projesi, doğal ve kültürel ortamın başlıca özelliklerini, gereksinmeleri, ilgili halkların dileklerini gözardı edemez.

Kültürel yaşam bağlamında yerli yerine oluşturulduğunda, kalkınma kavramı tüm anlamını kazandı. İnsanların yalnız emeklerini değil, ama aynı zamanda dünya görüşlerini temellendiren kültürel kimliklerini de dikkate almak gerektiği açıkça görüldü. Demek ki, halkların kendi gerçeklerinde ilgili kalkınma projelerine etkin katılımı, bu projelerin uygulanabilir olması için bir dilek olmanın çok ötesinde, olmazsa olmaz bir koşuldur...

Kültürle bilimi ısrarla karşı karşı karşıya getiren, kültürcü hümanist değerlerin, bilimi ise kültürel kimlikleri ciddi bir biçimde tehdit eden, tutsaklaştırıcı bir tekniğin yol göstericisi olarak düşünülegelen eski karşıtlığa son vermek özellikle önemlidir. Olumlu bir kalkınma açısından bakıldığında, bilimle kültürün birbirini tamamladıkları, yalnızca bir gerçeklik olarak değil, aynı zamanda, toplumların kişiliklerini zenginleştiren çok önemli bir etmen olarak belirmektedir.

... Nihayet, daha genel bir biçimde, bu ilk hedefe ulaşmak için yürütülecek eylemler, kültürle kalkınmanın kilit sektörleri arasındaki etkileşimi vurgulamaya çaba göstermeli, bunun içinde, bireyler ve toplumlar, yaratma, yenileme ve icat etme yeteneklerini seferber etme konusunda özendirilmelidir."

Görüldüğü gibi, kalkınmanın olmazsa olmaz koşulu olan kültürel gelişim, bilimsel gelişime doğrudan doğruya bağlıdır ve tamamlayıcı bir ilişki sergilemektedir. Her iki olguyu birbirinden bağımsız ya da birbirleriyle karşıt düşünmek ise yanlış bir yaklaşım biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.4. SANATDA GELİŞME

Bir toplumun kültürel yapısını oluşturan parçalardan bir tanesi de, eğitim-öğretim ve bilimle beraber, sanattır. Bu nedenle de, kültürü ve kültürel gelişmeyi incelerken, sanatı bunun dışında tutmak olanaksızdır.

Ulusal hislerin olabildiğince bir kenarda tutulmasıyla gerçekleştirilecek objektif bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde dahi, insanlık tarihinin en yaratıcı birkaç isminden biri olarak rahatlıkla kabul edilebilecek Mustafa Kemal Atatürk'ün "Sanatsız kalan bir toplumun hayat damarlarından biri kopmuş demektir" sözü, toplumsal yaşamda, sanatın ne derece önem taşıdığını gösteren en güzel yaklaşımdır.

Bilimde olduğu gibi, sanatta da yaratıcılık esastır. Fakat sanatsal yaratıcılıkta amaç bilimsel gerçekler değil, estetik güzelliklerdir. Bu nedenle bilimi toplumun düşünsel ve maddesel ihtiyaçlarına yanıt veren kaynak olarak tanımlarsak, sanatı da toplumun ruhsal ihtiyaçlarına yanıt veren kaynak olarak tanımlamak doğru olacaktır. Ancak bu tanım, sanatın tamamıyla madde ötesi ya da diğer bir deyimle soyut bir yapı taşıdığını göstermemektedir. Çünkü çoğu zaman sanatçı, toplumun birçok sorununu ya da toplumun kendisini konu alarak, eserlerine yansıtmakta ve toplumsal sorunlar konusunda beklenen duyarlılığın öncü adımlarından birini oluşturmaktadır.

Sanatı toplumun diğer alanlarından ayrı tutmak, başlı başına bağımsız bir konu olarak kabul etmek olanaksızdır. Aslında, tıpkı doğadaki tüm varlıklar arasında bir ilişkinin, bir bağımlılığın (doğal denge) var olması gibi, toplumun tüm kurumları arasında da bir toplumsal dengenin var olduğu unutulmamalıdır.

Toplumun sanatsal yapısının gösterdiği gelişmeler, ekonomik, teknolojik, bilimsel ya da diğer kültürel boyutlarındaki gelişmelerin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Hatta kimi zaman bazı sanatsal akımların, toplumsal yapının diğer alanlarındaki gelişmelere karşı tepkisel bir yaklaşımı temel alarak ortaya attıkları ve bir yaşam biçimi halini aldıkları bile görülmektedir.

ELDEM ve ETİ (1985)'nin belirttiği gibi, 2. Dünya savaşı'ndan sonra, tarihin en büyük yıkımına şahit olmuş yığınlar, açlıklar, hastalıklar, insanlarda korku ve güvensizlik karışımı ruhsal durumlara yol açmış, varolan tüm toplumsal değerler (ekonomik-politik-kültürel) sorgulanmış ve varılan sonuçlar kısa zamanda bir yaşam biçimi halini alan, dışa vurumun yeni bir müzik stiliyle gerçekleştiren bir akımla dile getirilmiştir. Günümüze kadar etkisini sürdüren ve birçok kişi tarafından Rock Kültürü diye de adlandırılan bu örnek, sanatın toplumsal yaşamdaki yerini açıklamakta faydalı olacaktır.

Sanatı her zaman yukarıda verilen örnekte olduğu gibi, varolan tüm toplumsal yapının sorgulanıp, yeni modellerin geliştirildiği boyutlarda göremesekte, onu, daima toplumsal yapının şu ya da bu bölümü hakkında birtakım göstergeler sunan

bir kültürel kaynak olarak algılamak doğru olacaktır. Bu nedenle de sanat ve sanatta gelişme, öncelikle kültür ve kültürel gelişmenin dolayısıyla da toplum ve toplumsal gelişmenin temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır.

3.5. KÜLTÜR GECİKMESİ

Toplumsal değişimin incelenmesinde karşımıza çıkan durumlardan biri de Kültürel Gecikme olgusudur. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda rastlanan bu durum, kısaca, kalkınmada kültürel boyutun gözardı edilmesi olarak tanımlanabilmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler, ekonomik kalkınma öncelikli politikalarla teknoloji transferine ağırlık verirken, kültürel yapıyı dikkate almamalarından dolayı, geleneksel yapıyı reddeden bazı toplumsal hareketlerin oluşumuna yol açmaktadırlar. Öte yandan teknolojik yatırımlara verilen ağırlıktan dolayı, eğitim-öğretim, bilim ve sanata yeterince önem verilmemesi ya da verilememesi sonucu, kendi ulusal kültürüne sahip çıkmakla beraber, evrensel kültürün ortak öğelerinden haberdar olamayan, tutucu, gelenekçi yaklaşımlar sergileyen hareketler de diğer tarafta yer almakta, bu iki akımın çatışması sonucunda da, bir tarafta ulusal kültürü tamamen dışlayan, kendi ulusuna yabancı yığınlar, diğer tarafta da evrensel kültürü tanımayan, kabukları dışına çıkamayan, tutucu yığınlar meydana gelmekte, aşırı uçların karşıtlığının doğurduğu, yozlaşmış bu kültürel yapıdan yeterince destek alamayan teknoloji ağırlıklı kalkınma politikaları da, doğaldır ki hedeflerine ulaşamamaktadır.

BOTTOMORE (1977), bu olguyu, Hindistan örneğiyle açıklamakta ve çözümün, toplumsal planlarda, sözü edilen çatışmaların da dikkate alınmasıyla sağlanabileceğini belirtmektedir.

Teknolojik gelişme mi kültürel gelişmeyi yoksa kültürel gelişme mi teknolojik gelişmeyi getirir sorgulaması, tavuk ve yumurta örneğinde olduğu gibi, tamamıyla bir kısır döngüden ibarettir. Gerçek olan ise, biri olmadan diğerinin de olamayacağıdır.

Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerin izleyeceği en verimli kalkınma politikası teknoloji transferlerine verilen

ağırlığın kültürel gelişmeyi gözardı etmeyen yaklaşımlarla desteklendiği, çok boyutlu kalkınmayı hedef alan politikalarla eğitim-öğretim, bilim ve sanata yapılan yatırımların, toplumu zamanla, teknolojiyi transfer eden değil, teknolojiyi üretip, satan duruma getireceği diğer yandan da ulusal kültürünün önemli özelliklerini evrensel kültürün ortak yapısına katan ve evrensel kültürün özelliklerinden faydalanan bir toplum haline getireceğinden şüphe duyulmamalıdır.



4. ÇEVRESEL TANIMLAR

4.1. ÇEVRE

21. yüzyıla doğru ilerleyen dünyamızın en önemli gündem maddelerinden birini oluşturan Çevresel Sorunlar ya da Çevre Sorunları, yeryüzünün yaşam kalitesini her geçen gün daha da aza indirgerken, bir bütün olarak, varlığına yönelik bir tehdit unsuru oluşturmakta ve kafaları giderek daha fazla meşgul etmektedir. Çevre sorunları tek yönlü bir olgu olarak algılanmamalıdır. Sorun başlı başına teknik bir sorun olmadığı gibi, biyolojik ya da ekolojik de değildir. Aslında adı geçen tüm dallarla ilgili olmasının yanında, esasen insandan kaynaklanan bir sorun olması açısından, toplumsal bir nitelik taşımaktadır.

İnsanın çevresiyle olan etkileşimleri, Çevre Sorunları açısından karşımıza temel neden olarak çıkmaktadır. O halde nedir çevre, insan ne ile etkileşim halindedir?

İSTANBULLU (1973), çevrebilimleri açısından üç çeşit çevreden söz edildiğini belirterek, bunları şöyle sıralar:

- 1- İnsan yapısının, insan vücudunun iç çevresi,
- 2- Solunan hava, içilen su ve yenilen yiyecek gibi yakın çevre,
- 3- Bir bütün olarak yeryüzü.

Bunlardan birincisinin, Çevre Sorunları açısından konuyla doğrudan ilgili olmadığını ifade eden İstanbullu Türkiye'deki ilk çevre tanımlarından birini yapmıştır.

ÖZDEMİR (1988) ise, Doğal ve Yapay Çevre olarak ikiye ayırdığı Çevre kavramının açıklamasını şöyle yapmaktadır;

Doğal Çevre, doğa etkilerinin, doğa güçlerinin oluşturduğu, insan etkisinin girmediği ya da önemli ölçüde değiştirmedeği, bakir ormanlar ya da dağlık alanlar gibi çevredir.

Yapay çevre ise, insanların toplumsal yaşam ilişkileri içinde, doğal çevredeki kaynakları kullanarak, teknolojiyi geliştirerek, ekonomik etkinliklerde bulunarak, doğal çevreden farklı olarak oluşturdukları çevredir.

Benzer birçok tanımla daha karşılaştırılması olası olsa da, konuyu kavrayabilmek için bahsedilen iki yaklaşım yeterlidir.

Özetlemek gerekirse Çevre, doğanın yalın haliyle birlikte, insanın iç yapısı ve toplumsal ilişkilerden kaynaklanan birtakım ihtiyaçları karşılayabilmek amacıyla ve çoğunlukla bilinçsizce değişime uğrattığı, artan ve hızla gelişen teknolojiler sayesinde gittikçe küçülen dünyanın kendisinden başka bir şey değildir.

4.2. EKOLOJİ

Ekoloji, yeni bir bilim dalı olmamasına rağmen, artan çevre sorunlarıyla beraber son zamanlarda popüler hale gelmiş ve çevre sorunlarını tüm yönleri ile bir bütün halinde de almaya başlamıştır.

ÇEPEL (1983), ekolojinin konusunu, yaşayan organizmaların karşılıklı ilişkileri ile bunların çevrelerinin incelenmesi olarak açıklarken, BERKES, KIŞLALIOĞLU (1990), ekolojiyi, insan ve diğer canlıların birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkilerini inceleyen bilim dalı olarak tanımlayarak, konunun kapsamına canlıların çevreleriyle olan ilişkileri boyutunu da katmıştır.

Gerçekten de, ekolojinin çevresel sorunlar açısından önemi, canlıların ve özellikle insanın çevresine yaptığı etkilerin incelenmesinde yatmaktadır. İnsan dışındaki hiç bir canlının, doğma, beslenme, çoğalma ve ölme şeklinde genellenebilecek yaşam faaliyetlerinin, doğal dengeleri bozduğunu söylemek olası değildir.

Bu nedenle, özellikle kişiler ve onların ekonomik, toplumsal ve siyasal örgütleri arasındaki zamansal ve mekansal ilişkileri incelemeyi içeren, toplum ve çevre arasındaki ilişkiyi inceleyen bir toplumbilim dalı olarak İnsan Ekolojisi, son zamanlarda gelişme göstermiştir (ÖZDEMİR, 1988).

4.3. EKOSİSTEM

Her bir canlı, diğer tüm canlılarla beraber ve cansız çevreyi de içeren bir ekolojik sistem içerisinde yaşamsal faaliyetlerini sürdürür. Değişik tür organizmalarla birlikte cansız çevrenin oluşturduğu bu sistemlere, Ekosistem denir.

Görüldüğü gibi her ekosistemde canlı ve cansız öğeler yer almaktadır. Canlı öğeleri; üreticiler, tüketiciler ve ayrıştırıcı-

cılar olarak, cansız ögeleri de; İnorganik maddeler, organik maddeler ve fiziksel koşullar olarak sınıflandırmak mümkündür (BERKES, KIŞLALIOĞLU, 1990).

Diğer yandan, ekosistemlerde; üretim, tüketim ve ayrışmadan meydana gelen dönüşüm, dinamik bir olgu olarak sürekli denge halindedir. Bu dengenin bozulması, önce ögelerin yapısının değiştiği farklı bir ekosistemin oluşmasına, fakat çok daha ileriki aşamalarda ise, ekosistemin tamamen yok olmasına yol açabilmektedir.

Bir damla sudan, göllere ve denizlere, küçük bir saksıdan, ormanlara kadar değişik yapıda binlerce ekosistem inceleme konusu olabilir. Benzer biçimde, yeryüzünün tamamında başlı başına bir ekosistem olarak algılanmalıdır. Diğer yandan; nasıl, bir damla sudan meydana gelen ekosistemi yine bir damla asitle tamamen yok etmek olası ise, insanoğlu da yol açtığı geniş çaplı çevresel sorunlarla (tıpkı uzay çağı teknolojileri ile ürettiği silahlarla olduğu gibi) tüm dünyayı bir anda ortadan kaldıracabilecek, koca bir ekosistemi yok edebilecek tehlikenin eşliğinde bulunmaktadır.

4.4. ÇEVRE KİRLENMESİ

ERDEN (1990), Çevre Kirlenmesini şu biçimde tanımlamaktadır, "İnsanların, başta sanayi olmak üzere, türlü faaliyetlerinden dolayı zehirli veya kirletici denebilecek çeşitli şekillerdeki (gaz, sıvı veya katı haldeki) maddelerin toprağa, suya veya havaya saçılması, hava titreşimine sebep olunması (gürültü) çeşitli ışın şeklindeki enerjinin (radyo-aktivite v.s.) yayılması ve bunlara ilaveten tabiattaki olaylardan dolayı da dünyada var olan canlı mahluklar dengesinin bozulması."

Çevre Kirlenmesinin sınırlarını geniş kapsamlı bir çerçeveye çizen bu tanım, hemen tüm çevre kirlenmesi çeşitlerini kapsamaktadır.

Çevre Kirlenmesinin insanlara ve onların tüm aktivitelere olumsuz yönde etki yapan çevre değişikliği veya kaynaklarımızın yanlış yerde, hatalı kullanımı, başka bir anlatımla modern insanın, ekosistemi ekolojik yönden kabul edilmeyecek şekilde zorlaması (HUN, 1992) şeklinde tanımlanması ise, Çevre Kirlenmesi tanımından daha çok Çevre Sorunlarının tanımına kay-

masının yanısıra, sadece insana ve aktivitelerine olumsuz etki yapmakta olan kirlenmenin Çevre Kirlenmesi kabul edilmesi gibi yanlış bir mantıksal temele dayandırılmıştır.

Dolaylı da olsa insana ve aktivitelerine zarar vermeyecek bir kirlilikten söz etmek kolay olmasa da, insan faaliyetlerinden dolayı ve insana yönelik zarar oluştursun ya da oluşturmamasın, doğal kaynakların kalitesini bozacak kirlenmelere yol açan her türlü etki Çevre Kirlenmesidir.

4.5. ÇEVRE SORUNLARI

Çevre Sorunları, daha önce de belirtildiği gibi, son yıllarda, dünyanın en önemli gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır. Bu, olabildiğince karmaşık ve birbirine sıkı sıkıya bağlı sorunlar yumağı, çok büyük bir oranda insan faaliyetlerinden kaynaklanıyor olmasına rağmen, bu sorumluluğu hiç bir biçimde paylaşma zorunluluğu olmayan milyonlarca tür canlının yaşama haklarını hiçe saymakta ve onların yaşam kalitelerini gün geçtikçe azaltarak, yaşamsal sürekliliklerini tehdit altında bulundurmaktadır.

Çevre Sorunlarının kapsamı, Çevre Kirlenmesinden çok daha geniştir. Daha açık bir ifadeyle Çevre Kirlenmesi, Çevresel Sorunların sadece bir bölümünü oluşturmaktadır. Çevre Kirlenmesi, adının da çağrıştırdığı gibi, yalnızca kirlilik olgusuyla sınırlı kalırken, Çevre Sorunları ise doğal dengeleri bozan her türlü etkiyi kapsamaktadır. Örneğin; Ormanların tahrip edilmesi ya da yok olması, oldukça güncel bir konu olan Deniz Kaplumbağalarının neslinin tükenmesi ya da çıplak arazilerde meydana gelen erozyon, Çevre Kirlenmesi kapsamına girmemekte fakat hepsi önemli birer Çevresel Sorun olarak görülmektedir.

Bu durumda, kısaca tanımlamak gerekirse; Çevresel Sorunlar, insanların toplumsal yaşantıları sonucunda meydana gelen ihtiyaçlarını gidermek amacıyla sürdürdükleri etkinliklerin, doğal kaynakların kalitesini ve miktarını azaltarak, doğal dengeleri bozması olgusudur.

5. GELİŞME VE ÇEVRE

2000'li yıllara yaklaşırken, dünya toplumları genel olarak, gelişmiş ve gelişmekte olanlar biçiminde bir sınıflamayla ele alınmaktadır. Çoğunlukla ekonomik kaynaklı kriterlerin göz önünde bulundurulmasıyla gerçekleştirilen bu sınıflama, düşünce olarak, bir sınır çizgisinin varlığını gerekli kılmaktadır. Bu sınır çizgisinin üzerine çıkabilen toplumlar gelişmiş olarak kabul edilirken, henüz o çizgiye ulaşmamış toplumlar ise gelişmekte olan toplumlar diye isimlendirilmektedir. Oysa gerçekte, ne böyle bir sınır çizgisinden ve ne de o çizginin altında ve üstünden bahsetmek olası değildir. Örnek vermek gerekirse; Kişi başına düşen ulusal gelirleri yıllık olarak 5000 Amerikan Doları'nın üzerinde olan toplumlar gelişmiş, altında kalanlar ise gelişmekte olan toplumlar diye nitelendirilirse, böyle bir yaklaşımın hem düşünce, hem de uygulama olarak geçerlilik kazanması sağlanabilecektir. Ancak bu da, sınır çizgisini bir çeşit bitiş çizgisi olarak ele alıp, o çizgiyi geçenlerin sonuca ulaşmış oldukları gibi bir düşünceye yol açacaktır.

Gerçek anlamda tüm toplumlar gelişme halindedirler. Gerek ekonomik açıdan olsun, gerekse kültürel açıdan, dünya toplumlarının hemen tümü hızlı bir değişim içerisindedir ve bunlar arasında geriye gidenine rastlamak ancak istisnai bir durum olarak karşımıza çıkabilecektir. Toplumsal gelişmenin temel dayanağı olan bireyin tatmin olmaz istem gücü, hemen tüm toplumlarda hızlı bir gelişimi gerekli ve sürekli kılmaktadır. Ekonomik ve kültürel açıdan en ileri toplumlar olarak kabul edilen toplumlar bile, daha fazla üretim ve daha fazla refah için çaba sarfetmektedirler. Toplumsal gelişmenin temel öğeleri olan ekonomik ve kültürel gelişme, tüm toplumlar için büyük atılımların yapılmasının gerekli görüldüğü konulardandır.

Bu anlamda olmak üzere, toplumları gelişmiş toplumlar ve gelişmekte olanlar diye sınıflamak düşüncesel bir kargaşaya yol açabilecektir. Halbuki, gelişmiş toplumlar diye isimlendirilenler de dahil olmak üzere, gelişim süreklidir. Bu nedenle, toplumsal gelişimi, bugünün gelişmiş olarak isimlendirilen toplumlarını hedef noktası olarak incelemek ve değerlendirmelerde bulunmak yanlış olacaktır.

Çevre ve Çevre sorunları, günümüz dünyasının en önemli konularından biri olarak yerini almıştır. Yaşamsal boyutta olan ve bu nedenle de öncelikli olarak değerlendirilmesi gereken bu konu, gerek toplumsal gelişimin ekonomik yönü kaynaklı nedenler dizisi ve gerekse toplumsal gelişimin kültürel yönü ağırlıklı çözümler demeti nedeniyle, toplumsal gelişimin geneli ve öğeleriyle yakından ilişki içerisinde görülmektedir.

5.1. NÜFUS VE ÇEVRE

"1970'den bu yana, nüfus ve çevreyi iki kriz alanı olarak birbirinden ayırmak bir moda haline gelmiş olmakla birlikte, çoğu zaman nüfusun aslında çevrenin ayrılmaz bir parçası olduğunu, nüfustan söz ederken yalnız fiziksel, biyolojik ve kimyasal çevreye bakmakla kalmayıp, aynı zamanda sosyo-kültürel veya sosyo-ekonomik çevreye de bakmakta olduğumuzu, söz konusu kalkınma programlarının da bu çevreler içinde kurulduğunu unutmuyoruz. Ayrıca nüfus kavramı, belli bir kapsam içinde değinildiğinde daha fazla anlam ifade eder." (OUCHO, 1986).

Çevre ve nüfus konusunu ele alırken, olaya iki açıdan yaklaşmakta fayda bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, nüfusun bir diğer anlamının da insan kaynağı olduğu doğrusundan hareketle, onu daha verimli hale getirebilmenin yollarını aramaktır. İkincisi ise, her bir bireyin doğal kaynaklar üzerinde biraz daha fazla baskı anlamına geldiğini unutmayarak, onu belirli sınırların altında tutmaya çabalamaktır. Her ikisi de hem yöresel ve ulusal, hem de evrensel boyutta geçerlidir.

Daha temiz ve sağlıklı bir çevre için, mutlaka ve mutlaka daha iyi eğitilmiş, daha bilgili ve daha sağlıklı toplumlara ihtiyaç vardır. Diğer yandan, ekonomik gelişmenin temel noktasının da burada yattığı unutulmamalıdır. Daha iyi eğitilmiş ve sağlıklı toplumlar aynı zamanda ellerindeki kaynağı da daha iyi kullanacaklardır.

Daha fazla nüfusun, doğal kaynaklar üzerinde daha fazla baskı anlamına geldiği hatırlandığında, üretim ve tüketim sistemlerimizi tekrar gözden geçirmekle beraber, nüfusu belirli bir düzeyde tutmanın gerekliliği de belirgin bir biçimde ortaya çıkacaktır. Ancak, nüfusu yalnızca bir rakamsal sorun olarak incelemek de hatalıdır. Çünkü, sayının önemi kadar, yaşam tarzının, standartların ve yaşam düzeyinin de konuyla yakından

ilişkisi vardır. Örneğin, gelişmiş ve sanayileşmiş bir toplumdaki her yeni birey, gelişmemiş bir toplumdaki yeni bireye oranla, doğal kaynaklar üzerine yönelik çok daha fazla baskı anlamına gelir. Böylece, üretim ve tüketim sistemlerinin önemi de burada ortaya çıkar.

Bu yaklaşımlardan hareketle, nüfus ve çevre ilişkisini şu biçimde özetleyebiliriz;

1- İnsanlar, bireysel ve toplumsal yaşamlarında, üretimden tüketime, ticarettten turizme kadar her alanda doğal kaynaklara bağımlıdırlar. Bu nedenle, her yeni birey doğal kaynaklar üzerinde daha fazla baskı, daha fazla kirlenme ve daha fazla tahrip anlamına gelir.

2- Doğal kaynaklar sınırlıdır ve en verimli kullanım yöntemleriyle bile olsa, belirli sayıdaki insanların ihtiyaçlarına yanıt verebilecek kapasitededirler.

3- Doğal kaynaklar üzerinde meydana gelen aşırı baskılar yalnızca bir grup insanın ihtiyacını karşılayamama sonucunu doğurmaz, bozulan doğal dengeler (ekosistemler) sonucu, doğal kaynaklar tahrip olarak daha az verimli hale gelirler.

4- Doğal kaynakları daha iyi ve verimli kullanabilmenin yolu, daha az nüfusla birlikte, daha iyi eğitilmiş nüfusa bağlıdır. Daha bilgili toplumlar, doğal kaynakları daha iyi kullanacaklardır.

5- Sürdürülebilir bir ekonomik gelişme, korunarak kullanılan doğal kaynaklara bağlıdır. Bu ise, nüfusun hem niceliksel (kantitatif) ve hem de niteliksel (kalitatif) olarak geliştirilmesine bağlıdır.

6- Bütün bunlar nüfus ve çevre arasında birbirine bağımlı bir ilişkinin bulunduğunu gösterir. Sağlıklı bir doğal çevre, ancak sağlıklı bir sosyal çevre ile olasıdır. Sosyal çevrenin sağlıklı olabilmesi içinse, herşeyden önce nüfusun kontrol altında tutulması gereklidir.

5.2. KENTLEŞME VE ÇEVRE.

Tarımsal alanların, artan nüfus nedeniyle oransal olarak azalması, hızla gelişen üretim teknikleri nedeniyle insan gücüne daha az ihtiyaç duyulması, ekonomik seçeneksizlikler ve ye-

tersiz eğitim, sağlık, iletişim, ulaşım olanakları v.d. nedenlerle, kırsal alanlarda yaşayan insan kitleleri yoğun bir biçimde kentlere akın etmektedirler. Ucuz işgücü, kolay hammadde temini ve geniş pazar imkanları nedeniyle, sanayinin kentsel alanlara yığılması da bu akının önemli nedenlerindedir.

2000 yılında, dünya nüfusunun 46,6'sının kentsel alanlarda yaşayacağı, bu oranın gelişmiş bölgelerde % 74,4'lere kadar çıkacağı tahmin edilmektedir (USIU, 1990).

Sözü edilen kentleşme olgusu birçok çevre sorununu da beraberinde getirmektedir. Düzensiz ve plansız bir biçimde ve kontrol dışı olarak gerçekleşen kentleşme, yeşil alanların ve verimli tarım topraklarının tahribinden başlamak üzere, eğitim ve öğretim olanaklarının yetersizleşmesine kadar birçok sorunun kaynağını oluşturmaktadır. Bunlardan belli başlıları şunlardır;

1- Kentsel alanlarda biriken yoğun nüfusa karşın, yeterli olmayan konut olanakları nedeniyle, çarpık kentleşmenin önemli sonuçlarından biri olan gecekondulaşma,

2- Alan olarak büyüyen kentsel alanların doğurduğu ulaşım sorunu,

3- Bir yandan su toplama havzalarında meydana gelen yapılaşma, diğer yandan da nüfusun hızla artması, nedeniyle, içme suyu gereksiniminin nicelik ve nitelik olarak yeterince karşılanamaması,

4- Hızla genişleyen gecekondulaşma ve plansız yapılaşma nedeniyle kanalizasyon ağının yetersiz kalması,

5- Atık suların ya hiç arıtılmadan ya da yeterince arıtılmadan deşarjı sonucu meydana gelen su kirlenmesi,

6- Taşıt sayısının artması, ısınma amaçlı yakıtlar ve sanayi kuruluşları kaynaklı hava kirliliği,

7- Aşırı kalabalık, trafik ve iş ortamları nedeniyle meydana gelen gürültü kirlenmesi,

8- Verimli tarım arazilerinin, konut ve sanayi yapılaşmaları sonucu tahrip olması, kullanım dışı kalması,

9- Kent alanları yakınındaki orman alanlarının yapılaşma nedeniyle tahribi, yeşil alan azalması,

10- Kent içi ve dışı rekreasyon alanlarının hızla azalması ve artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamaması,

11- Katı atık ve çöp sorunu,

12- Artan nüfusa paralel bir biçimde gelişen eğitim-öğretim, sağlık, sanat v.b. kültürel gereksinimlerin yeterince karşılanamaması,

13- Bütün bunların sonucunda da, sağlıksız, bilgisiz ve kültürel çöküntü içerisindeki yeni toplumsal yapı sistemlerinin kendini göstermesi, çıkarıcılık, dolandırıcılık, hırsızlık v.b. suç eğilimlerinin artması.

5.3. EKONOMİK GELİŞME VE ÇEVRE

Çevre sorunlarına yol açan nedenlerin önemli bir bölümünün ekonomik gelişme amaçlı üretim-tüketim ilişkisinde yattığı bilinmektedir. Sürekli daha fazla üretim ve paralel bir artışla daha fazla tüketim hedefine yönelik ekonomik gelişme programları, çevre sorunlarını davet eder bir görünüm sergilemektedir. Çevre bozulması üretim ve tüketimin bir "yan etkisi", hatta bir "yan ürünü" dür denilebilir (DURA, 1985).

Sanayi devriminden buyana, hızlı teknolojik yenilenmeler toplumların önüne üretimi ve tüketimi arttırıcı seçenekler çıkarmıştır. Bu seçenekleri günün şartlarına göre en iyi biçimde değerlendirerek refah düzeylerini daima ileride tutan bugünün gelişmiş toplumları açısından bakıldığında, çevre bilincine sahip baskı gruplarının yoğunluğu dikkati çeker. Ekonomik gelişmişlikleri zaten belirli bir düzeyin üzerinde olan bu tür toplumlarda, çevre sorunlarına karşı olan duyarlılığın ekonomik gelişme hedefine yönelik güçlü bir rakipmiş gibi algılanması yanlışına fazlaca rastlanmamaktadır. Bu nedenle de, ekonomik gelişme ve çevre ikilemi daha çok gelişmemiş toplumlarda kendini göstermektedir.

Ekonomide üretim, çeşitli üretim faktörlerinin biraraya gelmesi ön koşuluna bağlıdır. Bu üretim faktörleri genellikle toprak (=doğal kaynaklar), emek, sermaye ve girişim dördlüsü biçiminde kendini gösterir. Üretimin artması ise bu faktörlerin daha fazla kullanımı anlamına gelir. Ancak, çeşitli yeni teknolojiler ve farklı üretim medelleri sayesinde, aynı miktarda para, emek ve girişim katılımıyla daha fazla üretime yönelebilir-

mektedir. Bunun tek istisnası ise toprak (=doğal kaynaklar) üretim faktörüdür. Hiçbir teknolojik yenilik ve üretim modeli aynı miktarda doğal kaynak kullanarak aynı kalitedeki daha fazla ürünün üretimini sağlayamaz. Bu gerçek bize ekonomik gelişme ve çevre ikileminin üretim yönünden dayandığı temel sıkıntıyı gösterir.

Gelişmemiş toplumların, belirli bir refah düzeyini yakalayabilmek amacıyla üretimlerini arttırma istekleri, sahip oldukları doğal kaynakların durumuna göre başarıya ulaşabilmektedir. Yalnızca ekonomik gelişme öngörüsüyle hareket etmek, zamanla doğal kaynakların tahrip olması ve giderek azalması sonucunu doğuracak, bu ise gelişmenin uzun vadede sürdürülememesine yol açacaktır.

Sürdürülebilir Kalkınma kavramı bu gerçekten yola çıkarak oluşturulmuştur. Kavramın temelinde uzun vadeli ve sürekli kalkınma (=ekonomik gelişme) anlayışının kısa vadeli kalkınma anlayışına karşı seçimi ile doğal kaynakları bilinçsizce ve tahripkar bir biçimde kullanmak yerine koruyarak kullanma biçiminin tercih edilmesi yatar. Daha açık bir ifadeyle sürdürülebilir kalkınma, doğal kaynakların miktar ve kalitesini azaltmadan ve onların sürekli kullanımına olanak tanır biçimde gerçekleştirilen ekonomik gelişme modelidir.

20. yüzyılın toplumları gelişmelerini çoğunlukla daha fazla tüketimden destek alan daha fazla üretim anlayışına dayandırmışlardır. Yukarıda da belirtildiği gibi, daha fazla üretim bir taraftan doğal kaynakların daha fazla kullanımı ve tahrip olması sonucunu doğurmakta, diğer taraftan da üretim sırasında ve sonrasında meydana gelen atık maddelerin etkisiyle doğal dengeler bozulmaktadır. Aynı biçimde, daha fazla tüketimin özendirilmesi, daha fazla üretim sonucuna dayalı dolaylı etkiye neden olmakta ve ayrıca doğal dengeleri bozucu atık maddelerin oluşmasına yol açarak doğrudan etkide bulunmaktadır.

Gelişmemiş (=azgelişmiş) toplumların gelişmiş toplumlar düzeyindeki refaha ulaşmayı amaçlayarak üretimi arttırıcı etkinliklerde bulunması ilk bakışta normal karşılanabilir. Aslında üretimin belirli bir noktaya kadar arttırılması da herhangi bir soruna yol açmayacaktır. Ancak, doğal kaynakların verebileceği en üst sınır olarak alınabilecek olan bu belirli nokta

aşıldığında, kısa dönemli gelişmeler görülse bile, doğal kaynakların miktarının azalması ve niteliğinin bozulması sonucu gelişme zamanla duracak ve durum tersine dönecektir. İşte bu nedendir ki, doğal kaynakları koruyarak kullanma ilkesine dayalı sürdürülebilir kalkınma anlayışı ekonomik gelişmenin baltalayıcısı değil tam tersine destekleyicisidir.

En büyük sorun yoksulluktur. Bu nedenle, ne olursa olsun sanayileşmeliyiz. Tüm doğal kaynakları tahrip etme pahasına da olsa Sanayileşmeliyiz (AYBAY, 1973) anlayışı hernekadar olumlu bir hedef doğrultusunda oluşturulmuş olsa da, böyle bir ekonomik gelişme modelinin gerçekleştirilebilir olmadığı bugün apaçık ortaya çıkmıştır. Diğer yandan, sanayileşme ekonomik gelişme olgusunun tek dayanağı da değildir. Günümüz dünyasında, planlı ve kontrollü bir biçimde ele alındığında hiçbir doğal kaynağı tahrip etmeden gerçekleştirilebilecek yeni hizmet sektörleri ön plana çıkmaktadır ve bunlardan en önemlisi de şüphesiz turizmdir.

Gelişmemiş toplumların önünde aşılmaz bir engel gibi görünen ekonomik gelişme olgusu, doğal kaynaklara enaz zarar veren hizmet sektörlerine ağırlık verilmesi ve doğal kaynakları koruyarak kullanma ilkesine dayalı üretim sistemleri yoluyla aşılabilecektir. Bu nedenle, kalkınma planlarının doğanın verdikleriyle yetinir rakamlara dayandırılarak hazırlanması, her gün 5 litre süt veren bir besi hayvanından 10 litre süt alınamayacağı gibi çok basit bir düşünsel temelin gereğidir.

5.4. KÜLTÜREL GELİŞME VE ÇEVRE

Kültürün, "insanın doğaya kattığı herşey" olarak tanımlandığı hatırlandığında kültürel gelişme ile çevre arasındaki ilişki de kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Şehirler, kasabalar, köprüler, yollar, tahrip edilen ormanlar ya da ağaçlandırılan çöller, nesli tükenen hayvan cinsleri v.d. toplumların kültürel yapılarının açık bir göstergesidir. aslında. Yaşam tarzımızı yönlendiren eğitim-öğretim sistemi, teknolojimizi belirleyen, toplumsal sorunlarımıza çözüm arayan bilimsel yapı ve düşünce dünyamızı zenginleştiren sanat, sonuçta birey ya da toplum olarak doğaya kattığımız veya doğadan aldıklarımızla kendini gösterir.

Yaşanabilir bir doğal çevrenin dayanağı herşeyden önce

sağlıklı bir kültürel yapının varlığına bağlıdır. İnsanın, doğanın bir parçası olduğu bilinci ancak eğitim-öğretim politikalarının desteğiyle tüm topluma maledilebilir. Diğer yandan, doğanın unsurlarına saygılı gelişme modelleri de, bu bilinçle hareket eden ve bilgi üreten bilimsel yapının sonucu olabilir.

Kültürel yapının ve kültürel gelişmenin çevre üzerine etkisi, toplumda oluşacak ve doğal kaynakların korunması gereğine dayalı bir ÇEVRE BİLİNCİ ile kendini gösterir. Sözü edilen ÇEVRE BİLİNCİ'nin kültürel dayanağı son bölümde geniş olarak ele alınacaktır.



6. DÜNYA SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK ÖNERİLER

Çevre kavramının, insanın bireysel ve toplumsal yaşamından kaynaklanan etkinliklerle "doğal yapısını değiştirip tahrip ettiği dünya" kapsamına kadar ulaştığı hatırlandığında, çevre sorunları olarak sözünü ettiğimiz olayların da aslında birer dünya sorunu olduğu sonucu çıkacaktır. Bu sorunlar, ulusal sınırları aşmış ve küresel bir boyut kazanmıştır.

Atmosfere bırakılan karbondioksit miktarının her geçen gün daha da artması ve "Sera Etkisi" adıyla bilinen global ısınma, her yıl 11 milyon hektarlık orman alanının yok olması, ozon tabakasının incilmesi ve yer yer delinmelerin meydana gelmesi sonucu ortaya çıkan tehlikeler ile 1986 Çernobil felaketinden sonra çok daha fazla dikkat çeken "Nükleer Enerji Üretimi" 21. yüzyılın eşiğindeki gezegenimizin en önemli sorunları önceliğini taşımaktadır. Diğer yandan, nüfusun hızla çoğalması, besin kaynaklarının yetersizliği ve kimi bölgelerdeki açlık ölümleri, halen dünyanın en önemli enerji kaynağı olarak görülen petrol rezervlerinin azalması ve sağlıklı alternatif enerji kaynaklarına geçişin istenilen oranda gerçekleşmemesi, asit yağmurları, kirlenen akarsular, göller ve denizler, tarımsal amaçlı ilaçların yaygın ve kontrolsüz kullanımı sonucu meydana gelen toprak kirliliği, katı atık sorunu ve içme suyu kaynaklarının kalitesinin bozularak azalması, yok olan hayvan ve bitki türleri ile birlikte kaybolan tüm diğer doğal değerler gündemin önemli maddelerini oluşturmaktadır.

Gelişmiş ve gelişmemiş toplumlar arasında uçurumlar artarak sürmekte, dengesizlik ve hızlı kalkınma çabaları doğal kaynaklar üzerinde geri dönüşü olmayan baskı unsuru olarak kendini göstermektedir. En yoksul ülkelerin pek çoğu, ekolojik ve ekonomik inişin helezonu içinde kapana kısılmış durumdadır (BRUNDTLANT, 1987).

Gelişme amacı, ağırlığı teknolojik yatırımlar yönünde belirlerken, sanayileşme ve ekonomik kalkınma tek çıkar yol olarak görülmekte, gelişmenin kültürel boyutu gözardı edilmektedir. Teknoloji, üretimde daha az işgücü kullanımı sonucunu doğurarak boş zaman artımına yol açsa da, insana özgü yaratıcılık kullanımını en aza indirgediğinden dolayı, ruhsal çöküntü içindeki

toplumların oluşumu noktasına varmaktan geri kalamamaktadır. Telaşsız bir hayat yaşanan İngiltere'den Almanya'ya ya da Amerika'ya gittiğinizde, oralardaki insanların çok daha gerginlik içinde yaşadığını görürsünüz. Bir de Burma gibi sınai gelişme tablosunun en diplerinde yer alan bir ülkeye gittiğinizde, insanların hayatın tadını çıkarabilecekleri çok geniş bir boş zamana sahip olduklarını farkedersiniz (SCHUMACHER, 1989).

Teknoloji ve Sanayileşmeye verilen ağırlığın, kültürel boyutu gözardı etme sonucunu doğurması, diğer bir deyimle toplumsal gelişimin kültürel boyutunun gözardı edilmesi, geniş kapsamlı bir kalkınmanın gerçekleşmesi için yeterli olmamakta, kültürel gecikme ya da kültür gecikmesi diye adlandırılan bu durum ise öncelikle çevre sorunları konusunda olmak üzere toplumsal yaşamın tüm alanlarında, yerleşmiş bir kamu bilincinin eksikliğine yol açmaktadır.

1972'de Stockholm ve 1992'de Rio De Jenario'da 20 yıl aralıkla gerçekleşen iki büyük Çevre ve Kalkınma Konferansı, her iki konunun birbirinden ayrılmaz bağlar taşıdığını ve herhangi birinin ihmal edilemeyeceğini geniş kitlelere yansıtmıştır. Ancak, şu an görülmektedir ki, ekonomik gelişme anlayışı halen ön plandadır ve bu amaç uğrunda doğal değerlerin ikinci plana itilmesine sıkça rastlanılmaktadır. Bu durum, gelişmemiş toplumlarda görüldüğü gibi, gelişmiş toplumlarda da karşımıza çıkmakta, diğer yandan da, gelişmiş toplumların gelişmemiş toplumlara yönelik çöp ve zehirli atıklar gibi maddeleri ihraç etmek yoluyla gerçekleştirdikleri çevresel istismar olgusu ise konunun global (=küresel) boyutunun anlaşılmadığını ve ulusal sınırların konu kapsamında herhangi bir geçerliliği olmadığını görülemediğini gözler önüne sermektedir.

Rio zirvesinin yankılarının henüz yeni yeni alınmaya başlandığı bu günlerde, yaşanılabilir bir dünya için çok daha fazla çaba ve uluslararası bir işbirliği gerekmektedir. Bu gerçekten hareketle, tüm toplumlar, toplumsal gelişme hedeflerini yeniden gözden geçirerek, uzun vadeli düşünme sorumluluğuyla karşı karşıyadırlar.

6.1. EĞİTİM-ÖĞRETİMİN ROLÜ

SCHUMACHER (1989) "Birçok kez aynı alan üzerinde yeni uygarlıklar yükselmiştir; daha önceki uygarlığın yıkımına salt mad-

di kaynakların tükenmesi neden olsaydı buna olanak kalmazdı. Bu tür kaynaklar nasıl yenilerdi kendilerini?..

..Batı uygarlığı sürekli bir bunalım hali içinde bulunuyorsa, eğitiminde bir şeylerin aksadığını ileri sürmek fazla aşırı kaçmayacaktır" demektedir. Bu sözlerden de anlaşıldığı üzere, hemen her konudaki en önemli kaynak insandır ve yatırımların en önemli olanı da insana yapılan yatırımlar olarak kendini gösterecektir.

Doğal kaynakların ve genel anlamıyla dünyanın yaşanılabilirliğinin sürdürülmesi açısından atılacak en önemli adım, yaygın olarak kabul gören "dünya insan içindir" ya da "dünya insana aittir" anlayışının yıkılması ve yerine "insanlar dünyaya aittir" anlayışının yerleştirilmesi olacaktır.

Kimi kaynaklarda bir Afrika Atasözü, kimi kaynaklarda ise bir Kızılderili Atasözü olarak geçen ve hemen tüm dünyada doğal kaynakların korunması açısından yaygın bir biçimde benimsenmiş bir slogan halini alan "Dünya bize atalarınızdan miras kalmadı, çocuklarımızın emaneti" sözü, "dünya insana aittir" anlayışının belirgin bir örneği olarak sürekli yinelenmektedir. Oysa ki, insan dünyanın doğal kaynaklar dengesini bozduğu ölçüde, kendi sonunu da hazırlamaktadır.

İnsanın, doğanın bir parçası olduğu temeline dayalı çevre konulu derslerin ilköğretimden başlamak üzere öğretim programlarında yer alması ve bu sayede oluşturulacak ÇEVRE BİLİNCİ dünyanın bugünkü çevre sorunları ve gelecekteki güvenliği açısından atılacak adımların en başında yer almalıdır.

6.2. BİLİMSEL YATIRIMLAR

Dünyayı tanımaya çalışmak, merak etmek ve şüphe, bilimin doğuşunun hazırlayıcısı oldular. Yakın zamana kadar, gelişmenin doğayı daha fazla kontrol altına almakla olanaklı olacağı kanısı yaygınken, doğal kaynakların insan yaşamıyla olan doğrudan ilişkisi anlaşılammıştı ve bu da dünyanın günümüzdeki durumuna gelmesinin temel nedenini oluşturdu. Oysa, tek boyutlu düşünme sistemi yıkılıp, olaylara çok boyutlu bakış açısıyla yaklaşma esasına dayalı bilimsel düşünme sistemi geliştikçe ve bilimsel bilgi üretimi günden güne arttıkça, doğal denge gerçeği ortaya çıktı.

Diğer yandan, ekonomik gelişme hedefini temel alan programlar, bilimsel bilgi üretme sistemlerini daima daha fazla üretim öngörüsüyle hareket eden teknoloji yönüne kanalize ederek, doğal kaynakların niteliğinin kaybolup miktarının azalması sürecinin sonundaki doğal dengelerin yıkımı noktasına doğru hızlıca ilerlediler. Bilim, bir yandan dünyanın gerçeklerine ışık tutarak insan refahını yükseltmeyi amaç edinirken, diğer yandan ve farkında olmadan da, geri dönüşü olmayan bir sürecin kapılarını aralamış oldu.

Günümüzde ise, dünyanın keşfedilmeyen sırları hemen hemen kalmamış durumda. Hatta, belki de dünyanın kolay kolay geri getirilemeyecek büyük kayıplarının farkında olan kimi grupların gerçekleştirdiği uzayın farklı boyutlarında yaşam olabirliği araştırmaları da bunun tipik bir göstergesi olarak alınabilir.

Bilimin bugünkü görevi çok önemli; Doğal dengelere uygun teknolojilerin üretimi, yenilenebilir enerji kaynaklarının (rüzgar, güneş, orman v.b.) kullanımını yaygınlaştırıcı çalışmalar, doğal dengeleri yeniden oluşturan ya da en azından bugünkü haliyle bile olsa korumaya yönelik bilgilerin üretimi, doğaya saygılı toplumsal yapılanmaların oluşturulması ve benzer biçimdeki diğer birçok madde, bilimden beklenenler listesini oluşturuyor.

Çevre sorunlarının inanılmaz derecedeki ağırlıklı önceliği karşısında iktidarların görevi ise, Siyasal, İdeolojik, Ekonomik ya da benzeri kaygılardan arınarak bilimsel yatırımları arttırmak ve bilimin gösterdiklerini uygulamaya sokmak olarak kendini göstermekte.

6.3. NÜFUS ARTIŞININ KONTROLÜ

Dünya nüfusunun hızlı artışı, gelişmemiş toplumlar önceliğiyle devam etmektedir. Bu artış, bir taraftan kaynakların daha fazla kişi arasında paylaşımı sonucunu doğurmakta, diğer taraftan da artan baskılar nedeniyle kaynakların tahrip olmasına yol açmaktadır.

Bu artışın durdurulamaması, tüm dünya toplumları için geçerli olan bir felaketin durdurulamamasından başka birşey değildir.

Nüfus artışının kontrolü konusunda atılması gereken adımlar

lar şöyle sıralanabilir;

- 1- Eğitim-öğretim programlarında konuya yer verilerek, kamu bilinci oluşumunun sağlanması,
- 2- Çocuk yapma oranını azaltıcı ekonomik teşviklerin sağlanması (aile yardımları, vergi indirimleri v.b.),
- 3- Doğum kontrol yöntemlerinin halka tanıtımı ve yaygınlaştırılması, ulaşılabilişirliğinin sağlanması,
- 4- Nüfus planlaması konusunun ulusal ve uluslararası boyutlarda ve ciddi bir biçimde ele alınması.

6.4. KIRSAL KALKINMANIN ÖNEMİ

Kırsal alanlarda meydana gelen ekonomik, kültürel ve diğer toplumsal yapıyla ilgili yetersizlikler, genellikle bu tür bölgelerdeki insanların kentsel bölgelere göç etmesiyle sonuçlanmakta ya da o bölgelerdeki insanların, belirtilen yetersizlikler nedeniyle düşük yaşam standartları içerisinde yaşamlarını devam ettirmesiyle sonuçlanmaktadır.

Belirtilen durumlardan birincisi, "Kentleşme ve Çevre" başlığı altında ele alınan sorunların oluşumuna, ikincisi ise kırsal alan insanların, yaşamlarını sürdürme amacıyla ve seçenek bulunmamasından dolayı, doğrudan doğruya doğal kaynaklara yönelip baskı unsuru oluşturmalarına yol açmaktadır.

Kırsal alanlarda yaşayanların ellerinde ya çok az toprak vardır ya da hiç yoktur. Diğer yandan, bu insanlar yarı işsiz veya tam işsizdirler. Gelişmemiş toplumlarda belirgin olarak görülen bu durum, çoğunlukla büyük kentlere yakın bölgelerde yoğunlaşan sanayileşme çabalarıyla giderilmeye çalışılmakta, politikalar bu yönde belirlenmektedir. Oysa ki, gelişmemiş toplumlarda bu modelin (büyük ölçekli sanayileşme) başarıya ulaşması olanaksızdır. Sözü edilen model, işgücü az sermayesi bol toplumlarda gelişmeyi olanaklı kılabilir. Sermayenin az, işgücünün bol olduğu toplumlarda ise gelişme ancak kırsal alan kalkınmasına verilen önemle sağlanabilir.

Gerek sağlıksız kentleşme olgusunun ve doğurduğu çevre sorunlarının önlenmesi için, gerekse kırsal alanlarda meydana gelen doğal kaynaklar üzerindeki baskının önlenmesi için gerekli olan kırsal kalkınma politikaları şu biçimde özetlenebilir;

1- İş olanakları, göç eğilimini azaltmak üzere kırsal alanlarda yaygınlaştırılmalıdır,

2- İş olanakları büyük sermaye gerektirerek ulaşılamaz boyutlarda olmamalıdır,

3- Sağlanan iş olanaklarında kullanılacak üretim sistemleri oransal olarak basit olmalı ve niteliksiz işgücünü istihdam edebilmelidir,

4- Üretim sistemlerinde yerel hammaddeler kullanılmalıdır.

6.5. ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ

Gerek çevre sorunlarına yol açan nedenlerin, gerekse sonuçlarının ulusal sınırları geçerli görmemesi, bu sorunların ve çözüm politikalarının yerel ve ulusal olduğu kadar, uluslararası boyut taşımalarını da gerekli kılmaktadır.

Son olarak Haziran 1992'de Rio De Jenario'da gerçekleştirilen ve 100'ün üzerinde ülkenin resmi yetkilileriyle katıldığı "Çevre Ve Kalkınma Konferansı", bu konuda ele alınması gereken uluslararası işbirliğinin örneği olarak kabul edilmeli ve bu tür toplantılarda alınacak kararlarda global sorunlar ulusal çıkarılara öncelikli tutulmalıdır.

6.6. DİĞERLERİ

Bütün bunların dışında, doğal kaynaklarla doğrudan ilgili olmamakla beraber, dünya çapında hızla ilerleyen silahlanma yarışından ve evrensel barışı tehlikeye sokan sorunlardan da söz edilebilir. Bu konuda PORRIT (1988), "Bugünkü askeri harcamalar kendini idame ettirebilen topluma barışçı bir geçişi tamamiyle olanak dışı bırakmaktadır. Bu harcamalar kaynakları, yetenekleri, parayı ve bilimsel uzmanlıkları bütün geleceği reddeden bir hızla yutmaktadır" diyerek, çevre ve silahlanma ilişkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Diğer yandan, toprakların korunması ve erozyon kontrolü, ormanların korunması, tarımsal alanların güvenlik altına alınması ve asit yağmurlarının oluşumuna yolaçan hava kirliliğine karşı önlemler gibi çeşitli maddeler de, yöresel, ulusal ve uluslararası platformda acil olarak ele alınıp çözümler üretilmesi gereken konular arasında bulunmaktadır. Bütün bunlar, sorunlara yolaçan toplumsal yapılanmalarda gerçekleştirilebilecek değişikliklerle beraber, teknik birtakım tedbirlerin alınmasını ve doğaya saygılı teknolojilerin üretilmesini gerekli kılmaktadır.

7. SONUÇ

Dünya üzerinde insan olarak yaşamaya başladığımızdan beri, doğayı inanılmayacak ölçülerde değiştirip, yaşanılabilirliğini son derece tehlikeli bir boyuta getirdiğimizi çoktandır itiraf edebiliyoruz. Kendimizle beraber tüm diğer canlı yaşamını da tehdit ettiğimiz, bir diğer gerçek olarak kabul görüyor.

Yeteneklerimizin farkına vardığımızda, aşamayacağımız sorunun olmadığını bilincine vararak rahatlasak da, yüzyıllardır sürdürdüğümüz tahrip olgusuna hala son verememiş olduğumuzu hatırladığımızda derin bir karamsarlığa kapılıyoruz.

Yalnız başımıza yaşayamadığımızın farkındayız. Biraraya geliyor, topluluklar oluşturuyor, örgütleniyor, kurallar koyuyor, kurumlar meydana getiriyor ve toplum halini alıyoruz. Eğitim-öğretimimizden ekonomik sistemlerimize kadar herşeyi, daha fazla refah uğruna oluşturuyor ve geliştiriyoruz.

Gereksinim duyduğumuz şeylerin bilincindeyiz. Onları elde etmek için gereken herşeyi yapmayı göze almış durumdayız. Fakat, öncelikleri belirlemede biraz acemice davranıyor olmalıyız ki, ekonomik gelişme ve daha fazla para uğruna tüm doğal kaynakları (=geleceğimizi) yakıp yıktığımızın farkına varamıyoruz. Bunu hatırlatmak için bazen acı sloganlar bile gerekebiliyor. 24 Haziran 1981'de Hamburg'daki bir böcek zehiri fabrikasının bacasına tırmanan "Greenpeace" eylemcilerinin açtığı pankartta şunlar yazılıydı; "Son ağaç kesilip son balık öldürüldüğünde ve son nehir zehirlendiğinde, parayı yiyemeyeceğinizi anlayacaksınız." (BROWN, MAY, 1992).

Aslında, bu konuda daha fazla söz söylemeye gerek yok. Amerika'yı modern beyazlar keşfettiğinde, o zamana kadar vahşilerin yaşadığı ve koruduğu tertemiz bir doğa vardı önlerinde. Oysa 1854 yılına gelindiğinde "Vahşi" Kızılderililer'in reisi Seattle, "Modern" beyazların başkanının kendilerinden toprak isteyen yazısına verdiği yanıtı şöyle tamamlıyordu; "Bir gün bakacaksınız, gökteki kartallar, dağları örten ormanlar yok olmuş, yaban atları evcilleştirilmiş ve her yer insanoğlunun korkusuyla dolmuş. İşte o gün, insanoğlu için yaşamın sonu ve varlığını sürdürebilme savaşının başlangıcı gelip çatmış olacak."

Aradan geçen 140'a yakın yıl sonunda, Amerika'nın simgesi

kartallar parmakla sayılıyor. Diğerlerini ise söylemeye bile gerek yok.

Görünen o ki, toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında ne kadar modernleşsek te, doğaya saygı konusunda giderek vahşileşiyoruz. Bu gidiş, bizimle beraber tüm doğal hayatın sonu demek ve çözüm tüm toplumsal alışkanlıklarımızı değiştirmekte yatıyor.

Doğanın herhangi bir parçası olduğumuzu, kendi kendimize öğrenemezsek, bunu doğadan öğrenmek zorunda kalacağız. Fakat, çok acı bir biçimde.



ÖZET

İnsan dünya üzerinde yalnız yaşayamamakta, çeşitli topluluklar halinde biraraya gelip kurallar, örgütler ve kurumlar oluşturarak toplum halini almaktadır. Her toplum bir diğerinden, kendisini meydana getiren kurumlar ve kurumlararası ilişkiler yoluyla ayrılmakta, diğer yandan sürekli gelişme halinde bulunmaktadır.

Çevre Sorunları ise, son zamanlarda dünyanın gündemini en çok meşgul eden konuların başında yer almaktadır. Sorunlarının nedensel temelleri araştırıldığında, toplumsal yapıda meydana gelen birtakım değişmelerin asıl oluşturduğu görülür. Bunlardan en önemlileri;

- 1- Nüfus artışının kontrol edilememesi,
- 2- Plansız kentleşme,
- 3- Kültürel gelişimin öneminin anlaşılabilmesi,
- 4- Doğal kaynakları zorlayan ekonomik gelişme hedefleri.

Bu görüşten hareketle, çevre sorunlarının çözümünün de toplumsal yapıda meydana gelen değişimlerde aranması uygun olacaktır. Sorunlar insan ve insanın oluşturduğu toplumlardan kaynaklandığına göre, çözümleri de toplumda aramak doğaldır. Bunları şu biçimde özetleyebiliriz;

- 1- Eğitim-öğretim yoluyla ÇEVRE BİLİNCİ'nin yaygınlaştırılması,
- 2- Bilime yapılan yatırımların artırılması,
- 3- Nüfus artışının kontrol altına alınması,
- 4- Kırsal kalkınmaya önem verilmesi,
- 5- Uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi.

SUMMARY

Human beings can not live alone, so that they become a society by pulling together as groups with different rules, organizations and foundations built in itself. Each Society differs from the rest by means of their associations and relations between these. As a matter of fact, these associations set up that society. In addition to all these relatives, Societies also try to develop itself in a positive manner.

As a result of this endless development process driven by people in order to acquire better life, environmental problems have the most important place in the agenda, as it should be. When searched the basic reasons causing these troubles, it is seen that the reasons are in fact the variations occurred in social structures. The principle ones are;

- 1- Inability of controlling population increase,
- 2- Urbanization without planning,
- 3- Unawareness of the importance of cultural development,
- 4- Abusing natural resources for economic benefits.

By taking these facts into consideration, it is wiser to look for the solution of environmental problems in the changes of society and society itself. Because, problems are created by people in society, that is all of us. So we can summarize the solutions such as;

- 1- Teaching the vitality of the protection of environment,
- 2- Making more allocations into scientific researches,
- 3- Controlling population increase,
- 4- Providing new developments to rural areas,
- 5- Developing the international cooperations.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

- AKGÜÇ, Ö. 1991: Toplumsal Davranışlarda Gerçeği Arayış. Bağlam Yayınları, İstanbul.
- AYBAY, A. 1973: Çevre Sorunları Konferansı Kayıtları. Türkiye Tabiatını Koruma Derneği, İstanbul şubesi.
- BERKES, F., KIŞLALIOĞLU, M. (1990): Ekoloji ve Çevre Bilimleri. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- BİLGİSEVEN, A.K. 1986: Genel Sosyoloji. Filiz Kitabevi, İstanbul.
- BLACK, C.E. (Çev: M.Fatih Gümüş), 1989: Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri. V Yayınları, Ankara.
- BOTTOMORE, T.B. (Çev: Ü.Oskay), 1977: Toplumbilim. Doğan Yayın-
evi, Ankara.
- BROWN, M., MAY, J. (Çev: S. Yücesoy), 1992: Greenpeace Yeşilba-
rış'ın Öyküsü. Metis Yayınları, İstanbul.
- BRUNDTLAND, G.H. 1987: Ortak Geleceğimiz. Türkiye Çevre Sorun-
ları Vakfı Yayını, Ankara.
- CAIN, E.J. 1992: Dünya Nüfus Günü Toplantısı Kayıtları. Türkiye
Çevre Vakfı Yayını, Ankara.
- ÇEPEL, N. 1983: Genel Ekoloji. İ.Ü.Orman Fakültesi Yayını,
No: 352, İstanbul.
- ÇETİNER, A. 1992: Kentbilimci Gözüyle Çevre. İnsan Çevre Toplum.
İmge Kitabevi, Ankara.
- Çevresel Etki Değerlendirmesi, Uygulamadan Örnekler. Türkiye
Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara.
- DEMİRER, M.A. 1992: Ekopolitika. Anahtar Kitaplar, İstanbul.
- DEWEY, J. (Çev: V.Günyol), 1988: Özgürlük Ve Kültür, Remzi Kita-
bevi, İstanbul.
- DÖNMEZER, S. 1982: Sosyoloji. Savaş Yayınları, Ankara.
- DURA, C. 1985: Çevre Sorunları ve Ekonomi. Çevre Ve Ekonomi.
Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara.
- EKİNCİ, O. 1991: Çevremiz de Demokrasi Bekliyor. E Yayınları,
İstanbul.

- ELDEM, B., ETİ, İ. 1985: Rock Tarihi. İmge Yayınları, İstanbul.
- ERDEN, A. 1990: Çağımız Ve Çevre Kirliliği, İstanbul.
- GERAY, U. 1991: Ekonomi. İ.Ü.Orman Fakültesi Yayını, No: 408, İstanbul.
- GÜRAN, T. 1991: İktisat Tarihi. Acar Matbaacılık, İstanbul.
- GÜRSEL, Y. 1990: Demokratikleşme Sürecinde Kent Ve İnsan. E Yayınları, İstanbul.
- HUN, E. 1992: Canlı Çevrenin Dünyü, Bugünü Ve Yarını. İnsan Çevre Toplum. İmge Kitabevi, Ankara.
- İSTANBULLU, T. 1973: İnsan Ve Çevresi. Çevre Sorunları Açık Oturumu Kayıtları, Türkiye Tabiatını Koruma Derneği, İstanbul Şubesi.
- KIŞLALIOĞLU, M., BERKES, F. (1990): Çevre Ve Ekoloji. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KONGAR, E. 1985: Toplumsal Değişme Kuramları Ve Türkiye Gerçeği. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kültürel Gelişmenin Dünya Onyılı Ve Türkiye. Unesco-Mimarlar Odası. E Yayınları, 1990, İstanbul.
- OUCHO, J.O. 1986: Nüfus Etüd Ve Araştırmaları Enstitüsü (WCED) Açık Tartışması Kayıtları. Ortak Geleceğimiz. Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara.
- OZANKAYA, Ö. 1975: Toplumbilime Giriş. Sevinç Matbaası, Ankara.
- OZANKAYA, Ö. 1986: Toplumbilim. Sevinç Matbaası, Ankara.
- ÖZDEMİR, Ş. 1988: Türkiye'de Toplumsal Değişme Ve Çevre Sorunlarına Duyarlılık. Palme Yayınları, Ankara.
- PETROVSKİ, A.V. (Çev: C. Fidaner, H. Fidaner), 1986: Topluluk Ve Birey 1, 2. Bİlim ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- PORRITT, J. (Çev: A. Türker), 1988: Yeşil Politika. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- RUSSEL, B. (Çev: A. Göktürk), 1990: Din İle Bilim, Say Yayınları, İstanbul.
- SCHUMACHER, E.F. (Çev: O. Deniztekin), 1989: Küçük Güzeldir. Cep Kitapları, İstanbul.

- SUHER, H. 1972: Şehirleşme Süreci İçinde Sanayide Yer Seçimi.
İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Şehircilik Enstitüsü Dergisi,
No: 2, İstanbul.
- TOPRAK, Z. 1988 : Kent Yönetimi Ve Politikası. Abam Yayınları,
No: 3, İzmir.
- TSURU, S. 1977: Kentlerin Ekonomik Ahlamı. İ.T.Ü. Mimarlık
Fakültesi, Şehircilik Enstitüsü Dergisi, İstanbul.
- Turizm Ve Çevre Konferansı. Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını,
1990, Ankara.
- TÜRK, İ. 1970: İktisadi Planlama Prensipleri. Emel Matbaası.
- Uluslararası Çevre Sorunları Sempozyumu Tebliğleri. İstanbul
Marmara Rotary Kulübü, 1991.
- USLU, O. 1990: Sanayileşme Ve Kentleşmenin Getirdiği Çevre Sorun-
ları, Sürekli Ve Dengeli Kalkınma Kavramı Açısından Bir
Tartışma. Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı. Türkiye
Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara.
- YAŞAMIŞ, F.D. 1989. Çevresel Yönetim ve Planlama. Lider Matbaacı-
lık, Ankara.